

Бібліотека журналу «Історія та правознавство»
Заснована 2004 року
Профільне навчання

Випуск 6 (54)

Я. Г. Бондаренко, Л. Г. Чабан, Р. Г. Коваль

ОСНОВИ ПРАВознавства

- розробки уроків
- календарне планування
- методичні рекомендації

10 КЛАС

Харків
Видавнича група «Основа»
2008

УДК 37.016
ББК 74.266.7
Б81

Бібліотека журналу «Історія та правознавство»
Заснована 2004 року
Профільне навчання

Рецензенти:

І. А. Іщенко, завідувач Калінінського методичного кабінету м. Донецьк;
С. П. Куріленко, головний спеціаліст міського відділу освіти
Харцизької міської ради

Бондаренко Я. Г.

Б81 Основи правознавства. 10 клас / Я. Г. Бондаренко, Л. Г. Чабан, Р. Г. Коваль — Х. : Вид. група «Основа», 2008. — 127 [1] с. — (Б-ка журн. «Історія та правознавство». Профільне навчання. Вип. 6 (54)).

ISBN 978-966-333-789-0.

Посібник розроблений у відповідності до програми МОН України «Основи правознавства» для 10-11 класів суспільно-гуманітарного профілю навчання. Пропоновані у виданні розробки уроків передбачають активне застосування інтерактивних технологій та орієнтовані на формування в учнів навичок самостійної роботи з нормативними документами та додатковою літературою (у тому числі з правовими та іншими джерелами).

Видання рекомендовано для вчителів правознавства, методистів, науковців та студентів.

УДК 37.016
ББК 74.266.7

ISBN 978-966-333-789-0

© Бондаренко Я. Г., Чабан Л. Г., Коваль Р. Г.,
2008
© ТОВ «Видавнича група «Основа», 2008

ЗМІСТ

Від авторів	5
Календарне планування	7
Тема 1. ВИНИКНЕННЯ ДЕРЖАВИ	
Уроки 1–2	Поняття та етапи розвитку суспільства. Типи суспільства 16
Уроки 3–4	Причини виникнення держави і права. Теорії виникнення держави і права 19
Уроки 5–6	Причини, механізми й особливості виникнення нових держав за сучасних умов. Тематичне оцінювання з теми «Виникнення держави і права» 22
Тема 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВИ	
Уроки 7–8	Функції держави: поняття, види та підстави класифікації 25
Уроки 9–10	Безпосередня демократія: поняття, способи здійснення. Механізм державної влади, способи та принципи її здійснення 30
Уроки 11–12	Правоохоронні органи: поняття, система, функції. Тематичне оцінювання «Загальна характеристика держави» 34
Тема 3. ДЕРЖАВА В СИСТЕМІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН	
Уроки 13–14	Поняття і види форм правління. Монархічні форми правління: поняття, види. Поняття, ознаки, види та особливості республіканських форм правління 39
Уроки 15–16	Політичні режими: поняття, види, особливості. Форма територіального устрою держави: поняття, види, особливості 41
Уроки 17–18	Суспільство, суспільні відносини та їх види. Особа і суспільство 44
Уроки 19–20	Особа і держава. Правовий статус особи та його види. Поняття громадянства та способи його набуття і припинення 47
Уроки 21–22	Поняття прав, свобод і обов'язків. Види прав і свобод. Принципи правового статусу. Особі. Рівність громадян 50
Уроки 23–24	Семінар з теми «Права та обов'язки людини» 54
Уроки 25–26	Повторення з теми «Державний лад». Тематичне оцінювання з теми «Держава в системі суспільних відносин» 56

Тема 4. ПРАВО. ПРАВОВА СИСТЕМА. ПРАВОВІДНОСИНИ

Уроки 27–28	Соціальні норми: поняття, функції, види, форми. Поняття, ознаки та функції права	62
Уроки 29–30	Джерела (форми) права. Систематизація правових актів	68
Уроки 31–32	Структура правової системи. Система права і система законодавства	72
Уроки 33–34	Матеріальне і процесуальне право. Правова норма	76
Уроки 35–36	Правові системи. Правовідносини	78
Уроки 37–38	Поняття процесуального права. Теорія доказів і криміналістики. Тематичне оцінювання за темою «Право. Правова система. Правовідносини»	83

Тема 5. ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Уроки 39–40	Поняття дисципліни, правопорядку й законності. Види дисципліни і способи її збереження	86
Уроки 41–42	Правопорушення та його ознаки	88
Уроки 43–44	Юридичні санкції. Юридична відповідальність	92
Уроки 45–46	Притягнення до юридичної відповідальності. Тематичне оцінювання «Правопорушення та юридична відповідальність»	95

Тема 6. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Уроки 47–48	Конституційне право. Характеристика Конституції України	99
Уроки 50–51	Декларація про державний суверенітет та Акт проголошення незалежності України. Громадянство України	103
Уроки 51–52	Державна мова в Україні. Політика України у сфері міжнародних відносин	107
Уроки 53–54	Конституційні права, свободи та обов'язки. Органи місцевого самоврядування	111
Уроки 55–56	Виборча система України. Судова влада в Україні. Суди загальної юрисдикції	114
Уроки 57–58	Конституційний Суд України. Правоохоронні органи і прокуратура	117
Уроки 59–60	Конституційне право. Захист проектів. Річне оцінювання	121
Рекомендована література		125

ВІД АВТОРІВ

Головною метою сучасного загальноосвітнього навчального закладу в Україні є виховання свідомого громадянина своєї держави; соціально зрілої, працелюбної, творчої особистості; людини з високою правовою культурою. Виходячи з цього, головними цілями курсу «Правознавство» є:

- формування правових знань та вмінь;
- формування таких компетентностей, як вміння працювати з нормативно-правовими актами, свідомо оцінка правової ситуації в країні, правосвідомість та правова культура тощо;
- розвиток творчих здібностей, практичного та конструктивного мислення учнів;
- підготовка учнів до свідомої активної участі у суспільному житті своєї держави;
- виховання в учнів особистісних рис громадянина України;
- формування особистості, що усвідомлює свою роль у житті Європи та світу;
- виховання учнів на основі загальнолюдських цінностей, ідей гуманізму та демократії;
- професійна орієнтація учнів тощо.

Згідно з програмою Міністерства освіти і науки України в 10–11-х класах суспільно-гуманітарного профілю навчання викладається курс «Основи правознавства». У даному посібнику автори пропонують один із варіантів організації навчальної діяльності учнів і вчителя під час вивчення цього навчального курсу для 10 класу.

Розробки уроків подаються за навчальним посібником для учнів ліцеїв, гімназій та профільних класів Котюка І. І., Котюка О. І. Курс правознавства. — В 3-х част. — К.: Версія. — Ч. 1. — 2003; Ч. 2. — 2005; Ч. 3. — 2007.

Застосування інтерактивних технологій висуває певні вимоги до структури уроку правознавства. Як правило, структура таких знань складається з п'яти елементів.

1. Мотивація.
2. Оголошення і представлення теми та очікуваних навчальних результатів з правознавства.
3. Надання необхідної інформації.
4. Інтерактивні вправи (центральна частина заняття).
5. Підсумки та оцінювання результатів уроку.

На *першому етапі* інтерактивного уроку з теми «Правопорушення та його ознаки» перед учнями ставляться такі цілі: отримати уявлення про ознаки правопорушення та види відповідальності за нього.

На *другому етапі* цього уроку вчитель підводить учнів до розуміння їхньої навчальної діяльності через завдання:

- 1) сформулювати поняття «правопорушення»;
- 2) виявити ознаки правопорушення;
- 3) визначити дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність за правопорушення.

На *третьому етапі* вчитель повинен надати учням інформацію щодо змісту уроку (міні-лекція).

На *четвертому етапі* уроку вчитель організує роботу в групах: юристів з правовими документами, експертів — з матеріалами преси, соціологічними даними тощо, журналістів — з підготовки питань для юристів та експертів. Це і є основна інтерактивна частина заняття. Вона відбувається за схемою:

- інструктаж — вчитель розповідає учням про правила, послідовність дій і кількість часу на виконання завдання;
- організація груп та роботи в них;
- робота в групах з виконання завдань, під час якої вчитель виступає як організатор і помічник;
- доповіді і дискусія груп, під час якої вчитель виступає в ролі організатора і ведучого.

Інтерактивна частина займає приблизно 60 % всього заняття. Завдяки цьому учні отримують можливість самостійно працювати (у тому числі з правовими та іншими джерелами) і набувати навичок співробітництва одне з одним, уміння аналізувати сучасну ситуацію.

На *п'ятому етапі* підбивається підсумок роботи, вчитель оцінює роботу учнів, разом з ними робить висновки про те, чи досягнуто мету уроку, як можна застосувати отримані знання, тобто які компетентності сформовані.

Окрім інтерактивних методів, на уроках правознавства застосовуються комп'ютерні навчальні технології, особливо в роботі з правовими документами.

Під час вивчення тем, що пов'язані з правовою ситуацією в країні доцільно організувати дебати та дискусії, запропонувати учням написати твори-роздуми з приводу тих чи інших питань правового життя нашої держави.

Проте вчителю не слід забувати про таку специфіку правознавства, як необхідність точних формулювань. У зв'язку з цим більше уваги слід приділяти роботі з правовими поняттями й правовими документами.

КАЛЕНДАРНЕ ПЛАНУВАННЯ

№ уроку та дата	Тема	Основні поняття	Нормативно-правова база
1	2	3	4
Тема 1. Виникнення держави і права			
1–2	Поняття та етапи розвитку суспільства. Види суспільства	Суспільство, індустріальне суспільство, аграрне суспільство, інформаційне суспільство, суспільні відносини	
3–4	Причини виникнення держави і права. Теорії виникнення держави і права	Держава, право, теологічна, патріархальна, договірна теорії, теорія насильства, психологічна, історико-матеріалістична (марксистська), органічна, космічна, технократична теорії	
5–6	Виникнення нових держав за сучасних умов. Тематичне оцінювання з теми «Виникнення держави і права»	Держава, розпад колоніальної системи, колонія, метрополія, багатонаціональні держави, буржуазія, національно-культурна свідомість, правовий статус	
Тема 2. Загальна характеристика держави			
7–8	Функції держави: поняття, види та підстави класифікації		
9–10	Безпосередня демократія. Механізм державної влади	Демократія, безпосередня демократія, вибори, референдум, влада, державна влада, політична влада, механізми здійснення державної влади законодавча влада, виконавча влада, судова влада	Конституція України, розділ 3

1	2	3	4
11–12	Правоохоронні органи. Тематичне оцінювання «Загальна характеристика держави»	Правоохоронні органи, система правоохоронних органів. Функції правоохоронних органів	
Тема 3. Держава в системі суспільних відносин			
13–14	Поняття і види форм правління. Монархічна та республіканська форми правління	Форми держави, форми правління, республіка, парламентська республіка, президентська республіка, змішана республіка, монархія, абсолютна монархія, обмежена монархія	Конституція України, розділи 1, 4, 5
15–16	Політичні режими. Територіальний устрій держави	Політичний режим, демократичний режим, авторитарний режим, тоталітарний режим, деспотія, фашистський режим, охлократія, тиранічний режим, територіальний устрій, унітарна держава, федеративна держава, конфедерація, імперія	Конституція України, розділи 1, 9
17–18	Суспільство, суспільні відносини та їх види. Особа і суспільство	Суспільство, суспільні відносини, особа, індивід, людина, особистість, громадянин, підданий	
19–20	Особа і держава. Громадянство та способи його набуття і припинення	Особа, держава, правовий статус, особи, громадянство, біпатриди, апатриди, особи без громадянства	Конституція України, розділ 2; Закон України «Про громадянство» від 18 січня 2001 р.; Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 4 лютого 1994 р.
21–22	Права, свободи та обов'язки громадян. Правовий статус особи	Права, свободи обов'язки, особисті (громадянські права), політичні права, соціально-економічні права, культурні права,	Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р.;

1	2	3	4
		принцип рівності, соціальна держава, правова держава, громадянське суспільство	Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р.; Конституція України, розділ 2
23–24	Семінар «Права та обов’язки людини»	Права, свободи обов’язки, особисті (громадянські права), політичні права, соціально-економічні права, культурні права, принцип рівності соціальної держави, правова держава, громадянське суспільство	Конституція України; Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р.; Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 4 лютого 1994 р.; Європейська конвенція про громадянство від 6 листопада 1997 р.; Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р.; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р.; Конвенція про права дитини від 29 листопада 1989 р.
25–26	Повторення теми «Державний лад». Тематичне оцінювання «Держава в системі суспільних відносин»	Політичний режим, демократичний режим, авторитарний режим, тоталітарний режим, деспотія, фашистський режим, охлократія,	Конституція України, розділи 1, 2, 4, 5, 9; Закон України «Про громадянство» від 18 січня 2001 р.;

1	2	3	4
		тиранічний режим, територіальний устрій, унітарна держава, федеративна держава, конфедерація, імперія, суспільство, суспільні відносини, особа, індивід, людина, особистість, громадянин, підданий, держава, правовий статус особи, громадянство, права, свободи обов'язки, особисті (громадянські права), політичні права, соціально-економічні права, культурні права, принцип рівності соціальна держава, правова держава, громадянське суспільство	Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 4 лютого 1994 р.; Загальна декларація прав людини 10 грудня 1948 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р.; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р.
Тема 4. Право. Правова система. Правовідносини			
27–28	Соціальні норми. Поняття, ознаки та функції права	Соціальні норми, право, мораль. Функції соціальних норм, функції права	
29–30	Джерела (форми) права. Систематизація правових актів	Джерела права, форми права, правовий акт, систематизація правових актів, правовий звичай, правовий прецедент, правовий договір, міжнародний правовий акт, законодавчий процес	
31–32	Правова система. Система права і система законодавства	Правова система, система права, галузь права, інститут права, норма права, система законодавства, галузь законодавства, нормативний інститут, нормативний припис, систематизація законодавства, кодифікація, інкорпорація	
33–34	Матеріальне і процесуальне право. Правова норма	Матеріальне право, процесуальне право, правова норма, гіпотеза, диспозиція, санкція, юридичні факти, дії, події	

1	2	3	4
35–36	Правова система. Правовідносини	Правова система, види правових систем, правовідносини, об'єкти правовідносин, суб'єкти правовідносин, фізичні особи, юридичні особи	Цивільний кодекс України
37–38	Процесуальне право. Теорія доказів і криміналістики. Тематичне оцінювання «Право. Правова система. Правовідносини»	Кримінальне право, процесуальне право, кримінально-процесуальне право, криміналістика	Кримінально-процесуальний кодекс України
Тема 5. Правопорушення та юридична відповідальність			
39–40	Поняття дисципліни, правопорядку і законності. Види дисципліни і способи її збереження	Дисципліна, правопорядок, законність, правомірна поведінка, неправомірна поведінка	
41–42	Правопорушення та його ознаки	Правопорушення, склад правопорушення, об'єкт правопорушення, суб'єкт правопорушення, об'єктивна сторона правопорушення, суб'єктивна сторона правопорушення, дисциплінарне правопорушення, цивільно-правове правопорушення, адміністративне правопорушення, кримінальне правопорушення, осудність, неосудність	Кодекс Законів України про адміністративну відповідальність, Кримінальний кодекс України, Цивільний кодекс України
43–44	Юридична відповідальність	Заходи примусового впливу, юридична відповідальність, дисциплінарна відповідальність, матеріальна відповідальність, цивільно-правова відповідальність, господарська-правова відповідальність, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність,	Кодекс Законів України про адміністративну відповідальність, Кримінальний кодекс України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Кодекс законів про працю

1	2	3	4
		конституційна відповідальність, міжнародно-правова відповідальність	
45–46	Особливості притягнення до юридичної відповідальності. Тематичне оцінювання за темою «Правопорушення та юридична відповідальність»	Кримінальна відповідальність, неповнолітня особа, підстави для притягнення до юридичної відповідальності, фактичні підстави, процесуальні підстави	Кримінальний кодекс України, Кримінально-процесуальний кодекс України
Тема 6. Конституційне право			
47–48	Конституційне право. Характеристика Конституції України	Конституційне право, джерела конституційного права, Конституція України	Декларація про державний суверенітет України від 12 липня 1990 р., Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р., Конституційний договір «Про основні засади організації та функціонування державної влади та місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» від 8 червня 1995 р., Конституція України
49–50	Декларація про державний суверенітет та Акт проголошення незалежності України. Громадянство України	Суверенітет, державний суверенітет, акт, декларація, громадянство, громадянство України, набуття громадянства, припинення громадянства України	Декларація про державний суверенітет України від 12 липня 1990 р., Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р., Закон України «Про громадянство» від 18 січня 2001 р.
51–52	Державна мова в Україні. Політика України у сфері міжнародних відносин	Державна мова, юридичне закріплення державної мови, міжнародні відносини міжнародний договір, ратифікація	Конституція України; Закон України «Про мови в Україні» від 28 жовтня 1989 р.;

1	2	3	4
			рішення Конституційного Суду від 14 грудня 1999 р., щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі навчальних закладах України; Закони України «Про національні меншини в Україні», «Про освіту», «Про інформацію», «Про телебачення і радіомовлення», «Про видавничу справу», «Про рекламу», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»; Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р.
53—54	Конституційні права, свободи та обов'язки. Органи місцевого самоврядування	Права, обов'язки, конституційні права, конституційні обов'язки, влада. Державна влада, органи державної влади, органи місцевого самоврядування	Конституція України, розділ 2; Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р., «Про службу в місцевих органах самоврядування» від 7 червня 2001 р., «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 р. та «Про органи самоорганізації населення» від 11 липня 2001 р.

1	2	3	4
55–56	Виборча система України. Судова влада в Україні. Суди загальної юрисдикції	Вибори, виборча система, пропорційна, мажоритарна, змішана виборчі системи, судова влада, функції судової влади, суди загальної юрисдикції	Конституція України; Закони України «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори Президента України», «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних та міських голів», «Про відкликання народних депутатів України», «Про Центральну виборчу комісію»; Закони України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 р.; Закон України «Про статус суддів»; Закон України «Про вищу раду юстиції» від 15 січня 1998 р. (зі змінами)
57–58	Конституційний Суд України. Правоохоронні органи і прокуратура	Конституційний Суд, правоохоронні органи, прокуратура	Конституція України, розділи 7, 12; Закон України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р.; Закон України «Про міліцію» від 20 грудня 1991 р.; Закон України «Про Службу Безпеки України» від 25 березня 1992 р.; Закон України «Про Раду Національної безпеки та оборони України» від 5 березня 1998 р;

1	2	3	4
			Закон України «Про адвокатуру» від 19 грудня 1992 р.; Закон України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р.; Закон України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р.
59–60	Конституційне право. Захист проектів. Річне оцінювання	Конституційне право, конституційний процес, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, інститут Президентства в Україні, Верховний Суд України, прокуратура України, міліція	Конституція України; Закони України «Про статус народного депутата України», «Про Кабінет Міністрів», «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р., «Про міліцію» від 20 грудня 1991 р.

Тема 1

ВИНИКНЕННЯ ДЕРЖАВИ

УРОКИ 1–2

Тема. Поняття та етапи розвитку суспільства.

Типи суспільства

Мета: формулювання поняття суспільства, визначення його видів, формування навичок роботи з поняттями, вміння сприймати матеріал у формі лекції, виховувати повагу до суспільства.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Вивчення нового матеріалу

Поняття «суспільство»

Вчитель пропонує учням дати власне визначення поняття «суспільства», а потім пропонує для розгляду такі визначення.

Суспільство — це сукупність людей та їх взаємовідносин.

Суспільство — це сукупність форм суспільної діяльності людей, які склалися в процесі історичного розвитку людства.

Суспільство — це відокремлена від природи, але тісно пов'язана з нею частина матеріального світу, що перебуває в стані постійного історичного розвитку, складається з індивідуумів і відображає способи взаємодії та форми об'єднання людей.

Суспільство — це люди, пов'язані системою зв'язків і відносин, які складаються між ними в процесі їхньої життєдіяльності.

Етапи створення суспільства

Передумовою суспільства є людина. Між людьми в процесі їхньої життєдіяльності виникають різноманітні зв'язки і відносини. На певному етапі люди усвідомлюють, що в них є спільні потреби та інтереси і що для їх задоволення необхідні спільні зусилля, а також, що зв'язок між ними має постійний характер. Так окремі колективи перетворюються на суспільство.

У своєму розвитку суспільство проходить два етапи: спочатку бездержавний, але згодом виникає потреба в регулюванні суспільних відносин, і тоді виникають держави.

Види суспільства

При класифікації видів суспільства застосовують два підходи: формацийний та цивілізаційний. Перший базується на домінуванні системи виробничих відносин; другий — на тому, яка сфера виробництва переважає в економіці. На сьогодні найбільш поширеним є саме цивілізаційний підхід.

Однією з існуючих у науці систем є розподіл суспільства на традиційне та індустріальне.

Ознаки традиційного суспільства:

- рівномірність та повільний розвиток;
- злиття суспільства з природою;
- слабкість інституту приватної власності;
- низький рівень соціальної мобільності;
- держава панує над суспільством;
- низький рівень свободи особистості.

Ознаки індустріального суспільства:

- нерівномірний та прискорений розвиток;
- суспільство панує над природою;
- приватна власність — основа суспільства;
- високий рівень соціальної мобільності;
- відокремленість суспільства від держави;
- свободи особистості закріплені в конституції.

Індустріальне суспільство почало формуватися з середини XIX ст. на основі суспільства аграрного.

Аграрне суспільство — це етап суспільно-економічного розвитку, під час якого матеріальні блага створюються головним чином в сільському господарстві.

Ознаки аграрного суспільства:

- відносно слабка соціальна диференціація;
- перевага сільського населення;
- основне виробництво — сільське господарство;
- незначний розвиток промислових галузей.

Характерною ознакою довготривалої динаміки аграрних суспільств є політико-демографічні цикли.

Аграрне суспільство трансформується в індустріальне внаслідок промислової революції.

Результатом трансформації індустріального суспільства є виникнення постіндустріального або інформаційного суспільства.

Інформаційне суспільство — нова історична фаза розвитку цивілізації, в якій продуктами виробництва стають інформація та знання.

Ознаки інформаційного суспільства:

- збільшення ролі інформації та знань у житті суспільства;
- зростання частки інформаційних комунікацій, продуктів та послуг у валовому національному продукті;
- створення глобального економічного простору, що забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів та задоволення потреб в інформаційних продуктах та послугах.

Тобто головним критерієм інформаційного суспільства є визначальна роль інформаційних технологій в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Завдання

Наведіть приклади країн, де існує індустріальне та інформаційне суспільство.

Запитання для закріплення знань

1. Наведіть широке та вузьке визначення суспільства.
2. Назвіть причини виникнення та основні етапи розвитку суспільства.
3. За яким принципом відбувається класифікація суспільств?
4. Чим відрізняються аграрне та індустріальне суспільство?
5. Чим відрізняються індустріальне та інформаційне суспільство?

Суспільні відносини

Головними компонентами суспільства є люди та їхні взаємовідносини. Із розвитком суспільства вони також зазнавали змін.

До того як суспільство стало неоднорідним, основою організації людей був рід. У межах роду формувалися міжлюдські стосунки. Рід був як господарською одиницею, так і організатором загальної праці.

Бесіда

Учні пропонуються актуалізувати свої знання з історії та правознавства за 9-й клас і відповісти на такі запитання.

1. Хто очолював рід і на яких підставах?
2. Якими соціальними нормами керувались люди у своїх взаємовідносинах (звичаями, нормами права)?
3. Як ці норми втілювалися в життя?

III. Підсумок уроку

Учитель підводить учнів до думки про необхідність створення інститутів та норм, що регулюють відносини між людьми, наголошує на тому, що із розвитком суспільства вони ускладнюються.

IV. Домашнє завдання

Опрацювати матеріал лекції та параграф підручника.

УРОКИ 3–4

Тема. Причини виникнення держави і права.

Теорії виникнення держави і права

Мета: розкрити причини виникнення держави і права, теорії виникнення, продовжити формування вміння сприймати лекційний матеріал, виховувати поважне ставлення до держави.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Бесіда

1. Що таке суспільство?
2. Назвіть види суспільства.
3. Назвіть основні етапи розвитку суспільства.
4. Яким чином регулювалися соціальні відносини в додержавний період суспільного розвитку?

III. Вивчення нового матеріалу

Вивчення нового матеріалу може проводитися за двома варіантами.

Варіант 1

Причини виникнення держави і права

Учитель. Зважаючи на різноманітність сфер відносин, суспільство з моменту свого виникнення потребує регулювання та управління. З виникненням класів, різних видів господарської та духовної діяльності ця потреба зростає. З'являється інститут регулювання — держава та норми регулювання — право, що свідчить про більш високий ступінь суспільного розвитку. Держава забезпечує панування одного класу над іншим, а також може виконувати функцію захисту окремих груп чи особистості; протидіє сваволі та анархії; сприяє розвитку господарства,

науки та культури. Право регулює межі поведінки людей та захищає їх. Таким чином, держава і право стають універсальним інструментом регулювання суспільних відносин.

Завдання

Зробіть висновок про основну причину виникнення держави та права.

Теорії виникнення держави та права

Учитель. На сьогодні серед науковців немає єдиного погляду на процес виникнення держави.

1. Теологічна теорія (Аврелій Августин, Фома Аквінський) — пояснює походження держави божественною волею, обґрунтовуючи вічність та святість держави.
2. Патріархальна теорія (Арістотель) — полягає у твердженні, що держава походить від сім'ї і є результатом зростання та розподілу сім'ї.
3. Договірна теорія (Гроцій, Ж. Ж. Руссо, Дж. Локк) — стверджує, що держава виникла внаслідок укладення між людьми суспільного договору — добровільної угоди між правителем і народом для забезпечення спільної справедливості.
4. Теорія насильства (Дюринг, К. Каутський) — пояснює появу держави завоюванням одними племенами чи народами інших.
5. Психологічна теорія (Л. Петражицький) — держава виникла в результаті психологічної потреби людей жити в умовах організованого співтовариства та колективної взаємодії.
6. Історико-матеріалістична (марксистська) теорія (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін) — пов'язує виникнення держави з економічними та соціальними чинниками, виникненням майнової нерівності, розшаруванням суспільства та появою класів. Є найбільш поширеною.
7. Органічна теорія (Т. Спенсер) — порівнює розвиток держави з розвитком біологічних організмів, які народжуються, розвиваються, старіють та вмирають.
8. Космічна теорія — пріоритет виникнення держави на землі віддає інопланетянам.
9. Технократична теорія (Г. Уайльд, Н. Михайлівський) — пояснює появу держави переходом до економіки виробництва.

Запитання

Яка з теорій, на ваш погляд, найбільш наближена до істини? Поясніть свою точку зору.

Зміни організації суспільних відносин

Учитель. Із виникненням держави змінюється система соціальних відносин. Влада перестає бути суспільною (країною, як правило, править одна людини, влада якої передається за спадком), вона спрямована на підтримку верховенства однієї групи людей над іншими. Відносини регулюються системою правових норм та законів.

Оскільки держава та право є породженням суспільства, то вони постійно перебувають під впливом різних суспільних чинників та суперечностей: соціальних, етнічних, релігійних то що. Тому їх роль за різних часів та на різних територіях не завжди однакова.

Так, на сучасному етапі держави відрізняються соціальною спрямованістю діяльності. Її мета — за допомогою підвищення соціальних стандартів досягти примирення інтересів соціально сильних та соціально слабких верств населення. Це так званий тип соціальної держави.

Варіант 2

Враховуючи, що ця тема вивчалась у 9-му класі, вивчення матеріалу будуватиметься на основі заслуховування та обговорення підготовлених учнями повідомлень.

IV. Закріплення знань

Запитання

1. Яке місце в суспільних відносинах посідають держава та право?
2. Як змінюються соціальні відносини з виникненням держави?
3. Назвіть відомі вам теорії виникнення держави.
4. Про що свідчить виникнення соціальних держав?
5. Чи є Україна насправді соціальною державою?

V. Підбиття підсумків

Учитель говорить про важливість держави для суспільства та наголошує на тому, що, незважаючи на розмаїття поглядів щодо виникнення держави, один із чинників об'єднує практично всі теорії. Це — необхідність у держави як інституті регулювання відносин у суспільстві.

VI. Домашнє завдання

1. Опрацювати параграф 2, теми 1, пар. 5, теми 5.4 та запитання для самоконтролю.
2. Підготувати повідомлення про одну з теорій виникнення держави.

УРОКИ 5–6

Тема. Причини, механізми й особливості виникнення нових держав за сучасних умов.

**Тематичне оцінювання з теми
«Виникнення держави і права»**

Мета: розкрити причини, механізми виникнення нових держав.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Вивчення нового матеріалу

Причини і механізми виникнення нових держав

Учитель. Характерним явищем другої половини ХХ — початку ХХІ ст. є виникнення на карті світу нових держав. Причин цього процесу називають декілька.

1. Розпад колоніальних імперій й утворення незалежних держав з числа тих, що раніше були колоніями.
2. Формування в ряді багатонаціональних держав буржуазії окремих національностей та її бажання створити власну державу.
3. Зростання культурно-національної свідомості окремих народів.

У ряді випадків ці причини взаємопов'язані і стимулюються зовнішніми чинниками (підтримка національного руху ззовні).

Основні причини та зовнішні чинники впливали на механізми та особливості виникнення нових держав.

Створення держав, що виникли в результаті розпаду колоній, було санкціоновано міжнародною спільнотою на основі взаємного рішення колоній та метрополій. Так виникли держави Азії та Африки, що були колоніями Великої Британії, Франції та Португалії. Цей процес завершився на початку 90-х років розпадом СРСР.

Ті країни, що були англійськими колоніями, і досі мають особливий правовий статус. Всі вони є членами Британської співдружності, главою цих держав є англійська королева.

Із початку 90-х років розпочався процес створення національних держав. Одні з них утворилися мирним шляхом (Чехія та Словаччина), інші — внаслідок збройних конфліктів, що виникли на національно-релігійному ґрунті (країни колишньої Югославії). У більшості з них були проведені референдуми з питання про незалежність. Основою формування цих держав є етнічний принцип. Більшість із них визнана міжнародною спільнотою.

Одночасно з'явився феномен самопроголошених держав (Придністров'я, Південна Осетія, Абхазія, Косово). Всі вони, окрім Косово, не визнані жодною з країн, тобто фактично та юридично не мають міжнародно-правового статусу. Але вони мають двосторонні економічні відносини з іншими державами. Їх керівництво через міжнародні організації намагається розв'язати питання визнання.

III. Тематичне оцінювання

Учні роздаються 10 карток, за якими проводитиметься тематичне оцінювання.

Картка № 1

1. Дайте визначення поняття «суспільство» та назвіть етапи його розвитку.
2. Укажіть загальні причини виникнення держави та права.

Картка № 2

1. За якими критеріями відбувається класифікація суспільств?
2. Перерахуйте основні теорії походження держави та права.

Картка № 3

1. Дайте визначення та назвіть ознаки аграрного суспільства.
2. Охарактеризуйте теологічну теорію походження держави і права.

Картка № 4

1. Дайте визначення та вкажіть ознаки аграрного суспільства.
2. Охарактеризуйте патріархальну теорію виникнення держави і права.

Картка № 5

1. Дайте визначення та вкажіть ознаки інформаційного суспільства.
2. Охарактеризуйте договірну теорію походження держави і права.

Картка № 6

1. Охарактеризуйте суспільні відносини в період первісно-родового ладу.
2. Дайте характеристику психологічної теорії походження держави та права.

Картка № 7

1. Яку роль у виникненні держави та права відіграють суспільні відносини?
2. Дайте характеристику історико-матеріалістичної теорії походження держави та права.

Картка № 8

1. Охарактеризуйте основні тенденції розвитку суспільства на сучасному етапі.
2. Дайте характеристику органічної теорії походження держави та права.

Картка № 9

1. Дайте характеристику соціальної держави.
2. Охарактеризуйте космічну теорію походження держави та права.

Картка № 10

1. Назвіть основні види суспільства і вкажіть, на якій підставі вони визначені.
2. Охарактеризуйте технократичну теорію виникнення держави і права.

IV. Підсумки уроку**V. Домашнє завдання**

Підготувати повідомлення про теорії походження держави.

Тема 2

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВИ

УРОКИ 7–8

Тема. Функції держави: поняття, види та підстави класифікації

Мета: розкрити поняття, функції держави та систему класифікації держав; розвивати навички роботи з поняттями, складання таблиць та планів на основі розповіді вчителя, виховувати повагу до держави.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Вивчення нового матеріалу

Поняття держави

Вступна бесіда

1. Що, на ваш погляд, є основним чинником виникнення держави?
2. Яке визначення поняттю держава, на вашу думку, можна дати?

У ч и т е л ь. Універсальне правове визначення держави для всіх епох і країн визначити важко. Тому існує декілька визначень держави.

Держава (у загальному значенні) — це система офіційних органів, що здійснюють керівництво суспільством.

Держава (у субстанціональному значенні, тобто коли асоціюється з населенням та країною) — організоване в офіційну асоціацію населення, що функціонує в певному просторі та часі.

Держава (в атрибутивному значенні) — устрій певних суспільних відносин, офіційний устрій певного суспільства.

Держава (в інституціональному значенні) — це апарат публічної влади.

Держава (у функціональному аспекті) — певний спосіб організації суспільних відносин, суспільного життя.

Держава (у міжнародному аспекті) — суб'єкт міжнародних відносин.

Держава — це здійснюваний за допомогою офіційних органів політико-територіальний спосіб організації публічної влади, що покликаний керувати суспільними процесами шляхом надання своїм велінням

загальнообов'язкового характеру та можливості реалізації цих велінь за допомогою сили примусу.

Завдання

У наведених визначеннях виявити загальні ознаки держави.

Функції держави

Під час розповіді вчителя учні складають таблицю «Функції держави».

Внутрішні функції		Зовнішні функції	
Сфера діяльності	Обсяг роботи	Сфера діяльності	Обсяг роботи

Учитель. Функції держави це основні напрямки її діяльності на кожному етапі розвитку.

За територіальною ознакою функції держави поділяються на зовнішні та внутрішні. У межах кожної з них вони розподіляються за сферами діяльності.

Внутрішні:

- а) економічна — забезпечення стабільного функціонування економіки країни шляхом організації, регулювання, сприяння розвитку та охороні економічних відносин (планування й прогнозування економічного розвитку, формування бюджету країни, встановлення системи податків);
- б) політична — організація суспільних відносин з метою їх стабільного та демократичного розвитку;
- в) ідеологічна або культурно-виховна — формування індивідуальної та суспільної свідомості шляхом організації освіти, науки тощо;
- г) гуманітарна — сприяння життєдіяльності як суспільства в цілому, так і кожної особи зокрема шляхом забезпечення основних прав і свобод людини, її соціальної захищеності (фінансування охорони здоров'я, пенсійне забезпечення, допомога безробітним та ін.);
- д) екологічна — забезпечення екологічної безпеки, охорона, відновлення й поліпшення природного середовища, запобігання негативного впливу на нього, організація раціонального природокористування тощо.

Зовнішні:

- а) зовнішньополітичні (організація співробітництва з іншими державами, зарубіжними громадськими організаціями і світовим товариством у цілому);
- б) захисні (захист від нападу ззовні, охорона державних кордонів);
- в) зовнішньоекономічні (організація економічного співробітництва);

- г) культурні (організація співробітництва в галузі науки і культури);
- д) інші.

Залежно від того, як довго виконуються ті чи інші функції, вони можуть бути постійними, тимчасовими чи спеціальними.

Свої функції держава здійснює за допомогою методів переконання, заохочення або примусу. Роботу з виконання державних функцій виконують державні органи та державні установи.

Завдання для закріплення знань

1. Перевірка таблиці «Функції держави».
2. Гра «Держава».

Учні пропонуються утворити державу, визначивши її функції.

Види (історичні типи) та критерії класифікації держав

Учитель. В основі класифікації історичних типів держав можуть бути різні критерії. З огляду на те, яка економіка переважає в державі, можна говорити про аграрні, індустріальні, інформаційні держави (суспільства). Можлива також типологізація держав на основі географічних критеріїв (держави Західної Європи, держави Центральної та Східної Європи, держави Близького Сходу тощо).

Традиційною та більш поширеною є класифікація держав, що базується на соціально-економічних критеріях.

Вважається, що основним типом відносин у суспільстві є виробничі, тобто ті відносини, які складаються у процесі суспільного виробництва (виробництво, власність, обмін та розподіл матеріальних благ).

Вважається також, що кожному типу виробничих відносин відповідає історичний тип держави за своїми особливостями.

Подальше викладання матеріалу можна здійснювати за двома напрямками.

Варіант 1

Завдання

На основі розповіді вчителя скласти складний план «Історичні типи держав та їх особливості».

Учитель. Ознаки рабовласницького типу держави:

- поділ суспільства на вільних і рабів;
- відсутність у рабів елементарних людських прав;
- панівна роль серед вільних належить великим землевласникам та військовій верхівці;
- фізична праця вважалася справою невільників;
- переважно автократичний та олігархічний характер політичних режимів.

Ознаки феодального типу держави:

- суспільство головним чином розподіляється на селян та феодалів;
- основу суспільства складає власність феодалів на землю;
- особиста та майнова залежність селян від феодалів-землевласників;
- правове закріплення поділу суспільства на стани, приналежність до якого визначається народженням;
- здобуття містами права на самоврядування;
- створення станових представницьких органів;
- наявність ієрархії взаємовідносин у середовищі дворянства;
- вплив церковного права на особисте та державне життя;
- найпоширеніша форма правління — монархія.

Ознаками держави буржуазного типу:

- скасування дворянських та інших станових привілеїв;
- правове закріплення формальної рівності громадян перед законом та визнання особистих і політичних прав людини;
- проголошення принципу законності, недоторканності та непорушності приватної власності;
- зосередження основних зусиль держави на функціях охорони приватної власності та боротьбі проти кримінальної злочинності;
- процес зрощення державного апарату з фінансовими монополіями;
- багатоваріантність форм правління.

Ознаки соціалістичної форми держави (на прикладі СРСР):

- проголошення диктатури пролетаріату, що з часом переростає в загальнонародну державу;
- правове закріплення інтересів держави над інтересами особистості;
- заборона приватної власності та підприємництва, монополія державної власності;
- проголошення однією з головних функцій держави охорону соціалістичної власності та захист соціально-економічних прав громадян;
- юридично закріплений обов'язок громадян працювати;
- тоталітарний характер держави.

IV. Закріплення знань

1. Перевірка плану.
2. Що є підставою для класифікації держав за певними ознаками?

Варіант 2

Зважаючи на те, що три перших типи держав учні вивчали на уроках історії, вчитель проводить з ними бесіду, додаючи від себе окремі відомості.

мості, після чого складається план. Характеристику соціалістичного типу держав надає вчитель.

Запитання для бесіди

1. На які класи поділялось суспільство у рабовласницькому суспільстві?
2. Яким було майнове становище рабовласників та рабів?
3. Які групи населення в рабовласницьких державах посідали панівне становище?
4. Яким було ставлення до фізичної праці?
5. Хто, як правило, очолював рабовласницьку державу?
6. На які класи головним чином розподілялось феодальне суспільство?
7. Який клас був панівним і на чому базувалося його панування?
8. Які взаємовідносини склалися в середовищі дворянства?
9. Феодальне суспільство було поділено на стани. За яким принципом відбувався цей розподіл?
10. Охарактеризуйте права міст та станів у феодальному суспільстві.
11. Яку роль у житті феодальних держав відігравала церква?
12. Охарактеризуйте правління феодальних держав.
13. Які зміни відбулися у ставленні до дворянських та станових привілеїв у буржуазному суспільстві?
14. Як змінилось ставлення до прав людини в буржуазних державах?
15. Як буржуазні держави ставляться до приватної власності?
16. Охарактеризуйте форми правління в буржуазних державах.

V. Підбиття підсумків

Учитель. На сучасному етапі характерною ознакою держав є намагання сконцентруватися на всьому комплексі прав людини (особисті, політичні та соціально-економічні) та на закріпленні правових основ демократичного ладу та успішного існування громадянського суспільства.

VI. Домашнє завдання

1. Знайти закон про державну службу. Визначити функції, які виконує українська держава.
2. Визначити історичний тип держави, який існує в сучасній Україні.
3. Опрацювати параграф 5, тема 2.

УРОКИ 9–10

Тема. Безпосередня демократія: поняття, способи здійснення. Механізм державної влади, способи та принципи її здійснення

Мета: сформувати поняття: «демократія», «влада», «види державної влади»; розкрити принципи і механізми державної влади, розвивати навички складання схем та таблиць на основі розповіді вчителя, виховувати правову культуру.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Бесіда

1. Дайте визначення поняття «держава».
2. Назвіть основні функції держави.
3. Назвіть основні функції держави в Україні за Законом України «Про державну службу».
4. Перерахуйте основні види держави за соціально-економічною класифікацією.
5. Визначте історичний тип держави Україна. Відповідь обґрунтуйте.

III. Вивчення нового матеріалу

Вивчення нового матеріалу може проводитися за двома варіантами.

Варіант 1

Демократія та її види

Завдання

На основі розповіді вчителя скласти схему «Види демократії».

Учитель. Основою демократії є народовладдя. У структурі демократичного політичного режиму виділяють дві форми здійснення народовладдя.

Безпосередня демократія — пряма участь населення у розв'язанні питань державного життя шляхом загальнонародного голосування (референдуму). Референдуми бувають загальнодержавними та місцевими.

Представницька демократія — участь народу у справах держави через представницькі, виборні органи, тобто через депутатів вищих і місцевих виборних органів. Якщо діяльність народних обранців не задовольняє виборців, вони можуть їх змінити знову ж таки шляхом виборів.

Вибори повинні базуватися на принципах:

- свободи волевиявлення;
- всезагальності;
- рівного виборчого права;
- таємності.

Під час виборів обираються центральні та місцеві органи влади, тому вибори можуть бути загальнодержавними та місцевими.

Існують три виборчих системи, тобто порядку обрання органів влади.

Пропорційна — голосують за партії, розподілення місць між якими відбувається згідно з кількістю поданих голосів.

Мажоритарна — голосують за конкретного кандидата, який для обрання повинен отримати більшість голосів.

Змішана — певна частка кандидатів обирається за пропорційним принципом, а певна — за мажоритарним.

Виборчий процес складається з таких етапів:

1. Висунення та реєстрація кандидатів.
2. Передвиборча агітація.
3. Вибори.
4. Підбиття підсумків та оголошення результатів.

Бесіда

1. Що означає поняття «демократія»?
2. Назвати основні види та форми прояву демократії.
3. На яких принципах повинно базуватись проведення виборів?
4. Назвіть відомі вам виборчі системи.

Гра «Вибори»

Клас розподіляється на групи, кожній з яких пропонується висунути свого кандидата (можливий варіант, коли в ролі кандидата пропонується зірка спорту чи естради), розповісти про його передвиборчу програму. Потім проводиться голосування. Члени лічильної комісії можуть також виступати в ролі експертів, що дають оцінку агітаційній компанії.

Державна влада та її види

Бесіда

1. Згадайте матеріал 9-го класу та дайте визначення поняття «влада».
2. На основі розповіді дайте характеристику механізму та принципів діяльності державної влади.

Учитель. Поняття «влада» є широко вживаним: «влада батьків», «влада релігії», «влада суспільства», «політична влада», «державна влада» тощо.

Політична влада — це вид соціальної влади, за допомогою якої реалізуються життєво важливі інтереси великих або впливових соціальних груп. Причому реалізувати вони їх можуть різними засобами: за допомогою ідеологічного впливу, примусу тощо.

Державна влада — це керівництво суспільством, яке здійснюється державою від імені суспільства.

Державна влада призначена для регулювання суспільних відносин і втілюється в державно-правових інститутах. Вона має офіційний, публічний характер.

Особливості державної влади:

- легітимність — здійснення від імені та за дорученням суспільства;
- верховенство — офіційно посідає найвищий ступінь в ієрархії панівних у даному суспільстві систем і має пріоритет над ними;
- суверенність — незалежність від жодної іншої влади як всередині країни, так і за її межами.
- публічність — офіційне здійснення як самостійного виду суспільної діяльності за допомогою спеціально створеної системи органів, установ;
- є політичною владою;
- загальнообов'язковість велінь на своїй території;
- офіційний примус здійснюється офіційними особами або органами, спеціально для цього створеними;
- у демократичній державі державна влада набуває форми народовладдя.

Способи та принципи здійснення влади

Державна влада діє за такими принципами:

- верховенство — офіційна зверхність над всіма іншими видами влади в державі;
- єдність — неподільність між соціальними групами та державними органами;
- загальність та універсальність — поширення на усіх осіб у межах даної держави;
- незалежність (суверенність) — не залежить від інших влад.

Механізми здійснення влади

Завдання

Скласти таблицю «Три гілки влади».

У ч и т е л ь. Згідно зі способами реалізації волі суспільства механізми здійснення державної влади розподіляють на:

- безпосередню;
- представницьку;

- адміністративну;
- змішану.

Держава втілює свою владу за допомогою створених нею державних органів, тобто структурно організованих колективів державних службовців або окремих посадових осіб, які наділені відповідними владними повноваженнями та засобами для їх реалізації. Сукупність органів державної влади має назву державного апарату.

Органи державної влади діють за принципами одноосібності керівництва та поділу влади. Державна влада розподіляється на три гілки: органи законодавчої влади, органи виконавчої та судової влади.

Законодавча влада — система органів державної влади, функція яких полягає в прийнятті законів та контролі за їх виконанням.

Виконавча влада — це система державних органів та посадових осіб, що виконують функції керування державою та дотримання прийнятих у ній законів.

Судова влада — незалежна система судових органів держави, що впроваджує судочинство.

Кожна з цих трьох гілок державної влади діє незалежно, але за умови контролю одна за одною.

Окремо в системі державної влади перебуває глава держави. Його посада не належить до жодної з гілок влади, але він має право контролювати їх діяльність.

Варіант 2

Враховуючи, що учні вже знайомились з цією темою в курсі «Основи правознавства» у 9-му класі, вивчення матеріалу можна проводити у формі заслуховування та обговорення заздалегідь підготовлених доповідей учнів.

IV. Закріплення знань

Бесіда

1. Що таке демократія?
2. Назвіть основні види демократії.
3. Дайте визначення політичної та державної влади.
4. Як пов'язані між собою безпосередня демократія і безпосередній механізм здійснення державної влади?
5. За допомогою якого органу здійснюється представницький механізм державної влади?
6. Як ви вважаєте, якою є основна функція державної влади?
7. Чи потрібна державна влада в демократичній державі?

V. Підсумки уроку

Учитель робить висновок про необхідність державної влади в демократичній державі.

VI. Домашнє завдання

1. Опрацювати параграф 1–3 теми 2.
2. Опрацювати контрольні запитання тем 2–3.

УРОКИ 11–12

Тема. Правоохоронні органи: поняття, система, функції. Тематичне оцінювання «Загальна характеристика держави»

Мета: розкрити функції та структуру правоохоронних органів, перевірити та оцінити знання учнів з теми.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Учні діляться своїми міркуваннями щодо шляхів удосконалення державної влади в Україні.

III. Вивчення нового матеріалу

Вступна бесіда

1. Якою є основна функція державної влади?
2. Що вона має робити для цього?

Учитель. Для здійснення політичної влади через державні структури повинна бути створена система охорони прав та свобод у суспільстві. З цією метою створюються правоохоронні органи.

Поняття та основні функції правоохоронних органів

Завдання учням

Спробуйте дати визначення правоохоронних органів.

Учитель. *Правоохоронні органи* — це система державних органів і громадських організацій, які покликані охороняти та захищати права свободи та законні інтереси осіб, забезпечувати правопорядок, запобігати правопорушенням та вживати належних заходів щодо правопорушників.

При визначенні функцій правоохоронних органів іноді їх поділяють на основні та допоміжні.

Головні функції правоохоронних органів:

- профілактична — профілактика правопорушень;
- захисна — захист життя здоров'я, прав, свобод та законних інтересів громадян;
- охоронна — охорона громадського порядку, громадської безпеки і власності;
- ресоціалізаційна — ізоляція асоціальних елементів суспільства;
- оперативно-розшукова, тобто спрямована на розкриття злочинів;
- розслідування злочинів;
- судовий розгляд справ;
- розгляд справ про адміністративні правопорушення;
- виконання вироків, ухвал, рішень та постанов суду, органів дізнання, досудового слідства та прокурорів.

Допоміжні функції правоохоронних органів:

- контрольна;
- наглядова;
- дозвільна;
- правороз'яснювальна;
- аналітична;
- методична;
- інформаційна;
- нормотворча;
- координаційна.

Структура правоохоронних органів:

- система судових органів;
- прокуратура;
- органи міністерства внутрішніх справ (міліція, органи пожежного нагляду тощо);
- органи національної безпеки;
- органи митного контролю;
- державні служби (інспекції, адміністрації) — податкова, санітарна та інші, тобто спеціальні державні органи, які покликані здійснювати функцію контролю та нагляду;
- судово-експертні установи.

Крім державних органів, правоохоронні функції виконують колегія адвокатів, комісії у справах неповнолітніх, спілка захисту споживачів і т. ін.

Запитання

1. Що таке правоохоронні органи?
2. Які державні та недержавні органи належать до системи правоохоронних органів та які функції виконує кожен із них? *(На це запитання відповідають декілька учнів, узагальнена відповідь відтворюється у схемі «Система правоохоронних органів».)*
3. Які з указаних правоохоронних органів існують в Україні?

IV. Підсумки уроку

Підсумком може стати бесіда про оцінку роботи правоохоронних органів в Україні.

V. Тематичне оцінювання за картками**Орієнтовні варіанти карток***Картка № 1*

1. Складіть схему структури МВС.
2. Назвіть ознаки рабовласницької держави.
3. Напередодні виборів Президента України командир військової частини видав такий наказ: «Командирам рот взяти під особистий контроль явку підлеглих на виборчу дільницю та забезпечити 75 відсотків голосів за кандидата від Спілки офіцерів України». Чи є такий указ правомочним і чому?

Картка № 2

1. Укажіть основні ознаки феодальної держави.
2. Порівняйте поняття «безпосередня демократія» та «представницька демократія».
3. До яких функцій державної влади належать такі дії Кабінету Міністрів:
 - розробка та представлення програми діяльності уряду на наступні п'ять років;
 - розробка та втілення програми переходу армії на професійну основу до 2010 р.;
 - вирішення питання про підвищення зарплат та пенсій поточного року?

Картка № 3

1. Визначте поняття та основні завдання правоохоронних органів.
2. Укажіть основні ознаки соціалістичної держави.
3. Напередодні виборів депутатів сільської ради сільський голова скликав загальні збори мешканців і, щоб прискорити виборчий процес,

запропонував обрати всіх депутатів прямо під час зборів простим підняттям рук. Чи була ця пропозиція правомочною і чому?

Картка № 4

1. Складіть схему «Система правоохоронних органів України».
2. Вкажіть основні ознаки буржуазного типу держави.
3. Визначте вид референдуму:
 - про статус російської мови як другої державної;
 - про статус російської мови як регіональної мови в Донецькій області;
 - про перейменування декількох вулиць у місті Києві.

Картка № 5

1. Дайте визначення поняття «демократія» й укажіть основні види її втілення.
2. Порівняйте поняття «політична влада» та «державна влада».
3. Визначте, про застосування яких функцій держави йдеться в таких випадках:
 - розробка програми підготовки до «Євро–2012»;
 - підготовка ЖКГ до зими;
 - підготовка до візиту голови сусідньої держави.

Картка № 6

1. Що є підставою для класифікації держав за їх історичними типами?
2. Визначте особливості діяльності державної влади.
3. Під час виборів не усі кандидати мали можливість проводити агітацію в повному обсязі, зокрема деякі не були допущені до засобів масової інформації. Чи збігаються такі дії влади з основними виборчими принципами? Назвіть ці принципи.

Картка № 7

1. Дайте визначення представницької демократії й укажіть засіб її втілення.
2. Порівняйте поняття «органи державної влади» та «правоохоронні органи».
3. Які функції здійснює держава в таких випадках:
 - підготовка до поточного навчального року;
 - розробка програми розвитку освіти на п'ять років;
 - ратифікація міждержавної угоди?

Картка № 8

1. Дайте визначення історичного типу держав та вкажіть їх види.
2. Порівняйте поняття «форма держави» та «історичний тип держави».

3. Назвіть основні функції законодавчої влади й укажіть, який орган забезпечує її виконання в Україні.

Картка № 9

1. Дайте визначення держави й укажіть її основні функції.
2. Порівняйте поняття «державна влада» та «законодавча влада».
3. Назвіть основні функції виконавчої влади й укажіть органи державної влади України, які її забезпечують.

Картка № 10

1. Дайте визначення поняття «державна влада».
2. Порівняйте поняття «законодавча влада» та «виконавча влада».
3. Назвіть основні функції судової влади й укажіть органи, що забезпечують її в Україні.

VI. Домашнє завдання

1. Опрацювати параграф 6, тема 3.
2. Повторити поняття та функції держави.

Тема 3

ДЕРЖАВА В СИСТЕМІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

УРОКИ 13–14

Тема. Поняття і види форм правління. Монархічні форми правління: поняття, види. Поняття, ознаки, види та особливості республіканських форм правління

Мета: розкрити поняття, ознаки та види правління монархії та республіки; виховувати повагу до різних форм правління.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Запитання

1. Що таке держава?
2. Назвіть основні функції держави і наведіть приклади.

III. Вивчення нового матеріалу

Завдання

Скласти таблицю «Форми правління».

Для виконання завдання можливі два варіанти: або матеріал викладає вчитель, або учні, які отримали випереджальне завдання.

Поняття і види форм правління

У ч и т е л ь. Однією з ознак держави є її форма.

Форма держави — поєднання способу організації та здійснення державної влади, її методів та форм зворотного зв'язку органів держави з населенням. Форма держави визначає її державний лад.

Форма держави визначається:

- політичним правлінням;
- державним ладом;
- політичним режимом.

Форма правління — спосіб організації верховної влади, який визначає систему її вищих органів, порядок їх формування та особливості розподілу повноважень між ними.

Існують дві форми правління:

- монархічна;
- республіканська.

Монархічна форма правління: поняття і види

Учитель. *Монархія* — форма правління, за якої верховну владу в державі повністю чи частково здійснює одна особа, що отримує її у спадок.

Види монархічної форми правління:

- необмежена*, за якої монарх одноосібно здійснює верховну владу і за своїм характером розрізняється як:
 - деспотична;
 - абсолютна;
 - теократична.
- обмежена, чи конституційна*, за якої влада монарха суттєво обмежена конституцією;
- теократична*, за якої світська влада монарха поєднується з релігійною владою.

Види обмеженої монархії:

- дуалістична* — коли частина повноважень належить монарху та уряду, а інша — представницькому органу;
- парламентська* — відзначається зосередженням всіх владних повноважень у руках представницького органу, якому може належати або не належати за наявності монарха, частка повноважень.

Завдання

1. Порівняйте три основні види монархії.
2. Порівняйте два види обмеженої монархії.

Республіканська форма правління: поняття, ознаки й види

Учитель. *Республіка* — форма правління, яка базується на ідеї визнання єдиним джерелом і носієм верховної влади народу, який делегує її своїм представникам на чітко визначений строк.

Види республіканської форми правління:

- парламентська* — вся повнота влади (обрання президента, формування уряду і т. ін.) фактично зосереджена в руках парламенту;
- президентська* — основну частку повноважень (формування уряду, функції головнокомандуючого та інші) виконує президент.
- змішана (напівпрезидентська) — тут поєднуються в тому чи іншому співвідношенні ознаки президентської та парламентської. Залежно від цього співвідношення вона може бути *парламентсько-президентською* чи *президентсько-парламентською*.

Завдання

1. Порівняйте республіканську та монархічну форми правління.
2. Порівняйте три види республіканської форми правління.
3. Визначте форму правління нашої держави.

Практична робота*Варіант 1*

Клас розподіляється на групи. Кожна з груп отримує по 5 карток, на яких описана організація правління в різних державах. Завдання груп — визначити форми правління в цих державах, пояснивши свою відповідь.

Варіант 2

Учитель працює з усім класом, описуючи організацію правління в різних державах, а учні визначають форму правління, пояснюючи свою відповідь.

IV. Закріплення знань*Запитання*

1. Що таке форма держави?
2. Які форми держави вам відомі?
3. Які існують форми правління?
4. Назвіть основні види монархічної та республіканської форм правління.

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати параграф 1–2, теми 4.
2. Навести 1–2 приклади країн з різними формами правління.

УРОКИ 15–16**Тема. Політичні режими: поняття, види, особливості.****Форма територіального устрою держави:****поняття, види, особливості**

Мета: розкрити поняття політичного устрою держави, їх види та ознаки, виховувати правову культуру.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Актуалізація знань учнів**

Учні мають навести приклади держав з різними формами правління.

III. Вивчення нового матеріалу

Завдання

Скласти таблиці «Політичні режими» та «Форми територіального устрою».

Матеріал, необхідний для виконання завдання, може бути викладений вчителем або учнями, які отримали випереджальне завдання.

Форми політичних режимів

Учитель. *Форми політичного режиму* — це сукупність методів і засобів здійснення державної влади, в яких відображена її сутність і характер відносин громадян та держави.

Форми політичних режимів:

- а) *демократична*, за якої забезпечується участь народу в управлінні державою, верховенство права та закон, людина визнається вищою цінністю. Залежно від ставлення до соціальних перетворень вона може бути:
 - *демократично-консервативна* — обережне ставлення до суспільних перетворень;
 - *демократично-ліберальна* — визнаються необхідними та здійснюються окремі суспільні перетворення;
 - *демократично-радикальна* — визнаються лише нові соціальні перетворення.
 - б) *антидемократична*, за якої відсутня повага до людини та її прав; право, закон та всі сфери суспільного життя підконтрольні державі:
 - *тоталітарна* — це сукупність таких методів та прийомів здійснення державної влади, за якої життєдіяльність суспільства та кожного громадянина абсолютно регламентована, влада на всіх рівнях формується закрито однією чи декількома особами та не контролюється населенням, відсутня всіляка можливість враховувати інтереси усіх груп населення, яке-небудь відхилення від встановлених правил негайно карається;
 - *авторитарна* — ґрунтується на культі одної чи декількох осіб, має ознаки, подібні до тоталітарної форми, але контроль за всіма сферами життя не має такого жорсткого та всеохопного характеру.
- Має види:
- а) *диктатура* — тут владу перебирає на себе один лідер;
 - б) *військовий режим і теократія* — в одній особі зосереджуються державна і релігійна влади;
 - в) *деспотизм* — жорстока, безглузда влада монарха;

- г) *тиранія* — влада однієї особи, яку вона отримала внаслідок узурпації;
- д) *фашизм* — крайня форма тоталітаризму або авторитаризму, що базується на ідеології зверхності однієї нації над іншою, націоналізму і расизму;
- е) *охлократія* — влада натовпу.

Перевірка таблиці «Політичні режими», складеної учнями в процесі вивчення питання.

Завдання

1. Що спільного між усіма антидемократичними режимами?
2. Чим відрізняється демократичний режим від антидемократичного?
3. Диспут «Який режим у нашій школі?»

Форми державного (територіального) устрою

Учитель. *Форми державного (територіального) устрою* — спосіб територіальної організації, що виявляється в особливостях адміністративного устрою та поділу владних повноважень між центральними та місцевими органами влади.

Форми державного (територіального) устрою:

- а) *унітарна* — відрізняється відсутністю суверенних суб'єктів, що входять до складу держави та мають самостійну політичну правосуб'єктність;
- б) *федеративна* — це добровільне державно-правове об'єднання суверенних держав, в якому верховна влада належить загальним центральним органам, які здійснюють її щодо кожного суб'єкта та федерації в цілому;
- в) *конфедеративна* — тимчасове об'єднання суверенних держав для спільного розв'язання спільних задач;
- г) *імперія* — це держава, що складається з головної держави — метрополії та колоній, які були нею завойовані.

Перевірка таблиці та «Форми територіального устрою», складеної учнями в процесі вивчення питання.

Завдання

Порівняти форми територіального устрою.

IV. Закріплення знань

Завдання

Визначте політичний режим і територіальний устрій нашої держави.

V. Підсумки уроку

Учитель підводить учнів до висновку про те, що територіальний устрій є наслідком історичного розвитку держав, а демократичний режим — це мета розвитку кожного суспільства.

VI. Домашнє завдання

1. Опрацювати параграф 3–4, теми 4.
2. Навести 1–2 приклади держав з різним територіальним устроєм та політичним режимом.
3. Підготуватися до диспуту «Україна — демократична, правова держава».

УРОКИ 17–18

Тема. Суспільство, суспільні відносини та їх види.

Особа і суспільство

Мета: сформувати поняття: «людина», «індивід», «особистість», «особа», «громадянин», «підданий»; розкрити взаємозв'язок особи і суспільства, розвивати вміння складати таблиці, порівнювати поняття, виховувати повагу до особи та суспільства та самостійність мислення.

ХІД УРОКУ

I. Організаційна частина уроку

II. Актуалізація знань учнів

Диспут «Україна — демократична, правова держава»

Клас розподіляється на чотири групи. Дві групи учнів доводять, що Україна є демократичною, правовою державою, інші дві групи спростовують це твердження.

III. Вивчення нового матеріалу

Суспільні відносини та їх види

Вступна бесіда

1. Що таке суспільство?
2. Назвіть основні причини виникнення суспільства.

Завдання учням

Прослухати розповідь вчителя й розробити складний план «Суспільні відносини та їх види».

Учитель. *Суспільні відносини* — це відносини між людьми, що виникають у процесі життєдіяльності.

Залежно від часу та міцності відносини можуть бути нетривалими, періодичними, тривалими та довготривалими, а також стійкими та нестійкими.

Взаємодія людей між собою відбувається в різноманітних сферах життя: виробничій, політичній, сімейній тощо.

Взаємовідносини розподіляються на:

- економічні (виробничі) — матеріальні відносини та відносини, що складаються в процесі виробництва;
- соціальні — відносини між соціальними групами та класами;
- ідеологічні;
- політичні — відносини, що складаються в процесі організації та здійснення державної влади;
- взаємовідносини духовного життя — відносини у сфері науки, культури релігії;
- взаємовідносини побуту та сімейного життя.

У кожній із цих сфер взаємовідносини мають свої особливості.

Бесіда

1. Наведіть приклади індивідуальних і колективних суб'єктів відносин.
2. Класифікуйте відносини за стійкістю взаємозв'язків, що виникають. Наведіть відповідні приклади.
3. Наведіть приклади економічних і політичних відносин, з якими ви стикаєтеся в повсякденному житті.
4. З якого приводу складаються відносини, що виникають між:
 - а) учнем і вчителем у ході навчального процесу;
 - б) водієм і пасажиром рейсового автобуса;
 - в) міліціонером і хуліганом?

Учитель. Суб'єктами суспільних відносин є не тільки люди, але й держава. Держава — активний суб'єкт політичної системи суспільства та активний учасник політичних відносин, що складаються в ньому.

Запитання для закріплення матеріалу

Клас розподіляється на групи, кожна з яких наводить приклад або модулює ситуацію, що ілюструє один із запропонованих вчителем видів суспільних відносин. Інші групи під час демонстрації намагаються визначити, про що йдеться.

Особа і суспільство

Учитель. Відносини можуть виникати не тільки між окремими особами та колективами. Вони складаються також між окремими особами,

з одного боку, та суспільством — з іншого. Основою цих відносин є взаємний вплив людини та суспільства одне на одного.

Суспільство постійно розвивається та змінюється, і разом з ним змінюється людина. Разом з тим, люди мають можливість безпосередньо впливати на зміни суспільних відносин, оскільки вони виступають у них безпосередніми учасниками. Особливо це стосується видатних особистостей, які змінюють ситуацію в різних сферах людського життя.

З іншого боку, людина з її індивідуальними потребами може протистояти суспільству, а суспільство заважати задоволенню індивідуальних потреб окремої особи.

Завдання

1. Наведіть приклади впливу особи та суспільства одне на одного.
2. Наведіть приклад, коли індивідуальні потреби людини вступають у суперечність з потребами суспільства. Що потрібно зробити, щоб ці суперечності не загострювались?

Поняття «особа», «індивід», «особистість»

Завдання

Учитель пропонує учням самим дати визначення понять «людина», «індивід», «особа», «особистість».

Учитель. Термін «людина» означає біологічну істоту, тобто представника роду людського як однієї з форм земного життя та продукт суспільних відносин.

Термін «індивід» означає конкретну людину, що відзначається біологічно та соціально зумовленими та індивідуально вираженими психофізіологічними якостями.

Поняття «особистість» — це конкретний індивід, що відзначається неповторною сукупністю соціально значущих якостей, які виявляються у його відносинах з іншими людьми.

Поняття «особа» частіше використовується в юридичній термінології. Ним позначається людина (особистість), яка є суб'єктом правовідносин. Тут воно має два значення. «Фізичні особи», або просто «особи», — це конкретні люди та «юридичні особи», під якими розуміють підприємства, установи та організації.

Запитання

1. Чим відрізняється людина від індивіда?
2. Чим відрізняється індивід від особистості?
3. Чим відрізняються особа та особистість?

Учитель. Кожен із нас є не тільки членом суспільства, але й громадянином своєї держави.

Завдання

Дайте визначення поняття «громадянин».

Учитель. *Громадянин* (для держав з монархічною формою правління використовується термін «підданий») — це особа, що має стійкі, юридично визначені зв'язки з конкретною державою, що відображене в наявності відповідного громадянства (підданства).

Запитання

1. Як співвідносяться між собою дії людини як члена суспільства та громадянина держави?
2. Що потрібно зробити, щоб в цих діях не було суперечностей?

IV. Закріплення знань*Бесіда*

1. В які зв'язки вступають особа і суспільство?
2. Що означають поняття «особа» та «громадянин»?
3. В які зв'язки вступають особа і держава?
4. Чим відрізняються відносини особистості та суспільства від відносин особистості та держави?

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати параграф 1, 2, 4, теми 5.
2. Підготувати повідомлення на тему «На яких засадах базуються взаємовідносини особи та держави?»

УРОКИ 19–20**Тема. Особа і держава. Правовий статус особи та його види. Поняття громадянства та способи його набуття і припинення**

Мета: розкрити особливості правового статусу особи в державі та умови набуття громадянства України, розвивати вміння працювати з Конституцією та законодавчими актами України, розв'язувати юридичні задачі; виховувати повагу до особи та держави.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент****II. Актуалізація знань учнів***Запитання*

1. Що таке держава?
2. Які ознаки та функції має держава?

3. Що означає поняття «особа»?
4. В які зв'язки вступає особа та держава?

III. Вивчення нового матеріалу

Особа і держава

Це питання розглядається у формі заслуховування повідомлень учнів, які вони підготували вдома. У підсумку необхідно зробити висновок, що відносини особи та держави повинні базуватися на взаємних правах та обов'язках, яких повинні дотримуватись обидві сторони.

Правовий статус особи та його види

Учитель. Кожна особа має певні права та обов'язки перед державою. Сукупність прав, свобод та обов'язків особи в державі називається *правовим статусом*.

Запитання

Чи всі люди, які проживають на теренах України, є її громадянами?

Учитель. Відсутність громадянства даної держави не означає відсутності правового статусу. Таким чином, окрім правового статусу громадянина, існують ще правовий статус іноземних громадян та правовий статус осіб без громадянства.

Бесіда

1. На чому базуються відносини особи та держави?
2. Що таке правовий статус, які види він має?
3. Що дає людині правовий статус?

Поняття «громадянства» та способи його набуття

Учитель. *Громадянство* (для держав з монархічною формою правління використовується термін «підданство») — це політико-правовий зв'язок фізичної особи та конкретної держави, який виявляється в їх взаємних правах і обов'язках.

Світова практика передбачає два способи набуття громадянства:

- за народженням (філіяція);
- за заявою (натуралізація).

Перший спосіб передбачає два варіанти:

- «право землі» — коли громадянство залежить від місця народження, а не від громадянства батьків;
- «право крові» — коли громадянство визначається згідно з громадянством батьків і не залежить від місця народження.

Другий спосіб визначається прописаними в законах конкретної держави умовами та способами набуття громадянства.

Правовий статус особи в демократичній державі базується на принципі рівності, що означає, по-перше, рівність всіх громадян перед законом і, по-друге, рівність у правах одне перед одним.

Іноземні особи, особи з подвійним громадянством та особи без громадянства: поняття та правовий статус

Іноземним громадянином вважається особа, яка не має громадянства даної держави, а є громадянином (підданим) іншої держави (держав).

Особою з подвійним громадянством (біпатридом) вважається особа, що має громадянство (підданство) двох або декількох країн.

Особою без громадянства (апатридом) вважається особа, що не є громадянином жодної держави.

Правовий статус іноземців в Україні — це сукупність їхніх прав та обов'язків, визначених українським законодавством та міжнародним правом.

Завдання

Опрацюйте статтю 26 Конституції України та визначте правовий статус іноземців.

Учитель. Згідно із Законом України «Про правовий статус іноземних громадян» від 4 лютого 1994 року, іноземцями вважаються як громадяни (піддані) інших держав, так і особи без громадянства.

Іноземці можуть емігрувати в Україну, перебувати на її території постійно (за певних умов) чи тимчасово, отримати статус біженця.

Закон України передбачає широкий спектр прав для іноземців. Зокрема вони можуть займатися підприємницькою діяльністю, мати власність, користуватися соціальною допомогою та іншими правами, якими користуються громадяни України, окрім політичних. Вони мають ті самі процесуальні права, що і громадяни України.

Але іноземці не мають право обіймати державні посади та займатися трудовою діяльністю, яка пов'язана з громадянством.

Дискусійне питання

Чи потрібне людині громадянство?

V. Закріплення знань

Бесіда

1. Що означає поняття «громадянство»?
2. Якими є принципи правового статусу громадянина в демократичній державі?

3. Які основні способи набуття громадянства передбачає світова практика?
4. Дайте загальну характеристику правового статусу іноземців в Україні.

VI. Домашнє завдання

Опрацювати параграфи 2–3, теми 5.

УРОКИ 21–22

Тема. Поняття прав, свобод і обов'язків.

Види прав і свобод. Принципи правового статусу.

Особи. Рівність громадян

Мета: розкрити поняття прав, свобод та обов'язків, принципи правового статусу особи, виховувати повагу до прав і свобод та обов'язків інших людей.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

1. Робота над поняттями: «держава», «громадянин», «особа без громадянства», «іноземна особа» та ін.
2. Дискусія «Чи потрібно людині громадянство?»

III. Вивчення нового матеріалу

Вивчення нового матеріалу може проводитися за двома варіантами.

Варіант 1

Поняття прав, свобод та обов'язків громадян

Завдання

Учні пропонуються дати визначення понять «право», «свободи», «обов'язки».

Учитель. *Права і свободи* — це обсяг міри тих благ, які держава зобов'язалася гарантувати особі і суспільству.

Різниця між правом та свободою не є дуже великою. Під *свободою*, як правило, розуміється міра поведінки конкретної особи.

Право — це визначена законом міра можливої поведінки особи.

Свобода — це також суб'єктивне право особи, яке являє собою способи (форми) її можливої поведінки.

Коли говорять про право та свободу, мають на увазі форму вираження встановлених законом правових можливостей під час вибору людиною своєї поведінки.

Коли мається на увазі соціальний вибір, використовується термін «право», коли ж говориться про більш широкий вибір свободи поведінки, вживають термін «свобода».

Також в юридичній та суспільній практиці використовується термін «права людини».

Права людини — це можливість кожної особи реалізувати свої можливості.

Права та свободи тісно пов'язані з обов'язками.

Обов'язки — це визначена законом міра обов'язкової поведінки особи.

Запитання

1. Чим право відрізняється від свободи?
2. Чим права людини відрізняються від права та свободи?
3. Яке поняття, на вашу думку, ширше за «права людини» чи «права громадянина»?
4. У чому, на вашу думку, проявляється взаємозв'язок прав та обов'язків?

Види прав людини

Права та свободи класифікуються за такими принципами:

1. Залежно від характеру статусу суб'єкта прав:
 - а) права людини;
 - б) права громадянина.
2. Залежно від змісту:
 - а) *особисті* (громадянські) права спрямовані на забезпечення найбільш важливих індивідуальних життєвих потреб людини і реалізуються нею переважно самостійно. Вони дають людині можливість захистити себе від посягань держави та інших осіб;
 - б) *політичні* права реалізуються завдяки участі конкретного громадянина у діяльності відповідних об'єднань, політичних партій, профспілкових організацій, державних структур. Вони надають людині можливість брати участь в управлінні державою та впливати на її діяльність. Особливістю цієї групи прав є те, що ними можуть користуватися лише громадяни України;
 - в) *соціально-економічні та культурні* права призначені гарантувати економічну свободу людини, її розвиток як вільної, забезпеченої у своїх життєвих потребах особистості.

Особисті та політичні права вважаються базовими, оскільки, реалізуючи їх, людина має можливість вплинути на соціальну політику держави.

За суб'єктами права вони бувають:

- а) індивідуальні;
- б) колективні.

Принципи правового статусу особи; рівність громадян

Правовий статус особи базується на принципах:

- а) невід'ємності та непорушності прав та свобод;
- б) поваги до честі та гідності особи;
- в) єдності прав та обов'язків;
- г) рівності громадян.

Останній принцип має дві складові:

- а) означає, що всі громадяни незалежно від статі, раси, соціального походження, майнового стану тощо повинні мати однакові права, тобто рівні юридичні можливості — рівноправність;
- б) означає, що всі громадяни незалежно від їх статі, раси, майнового та соціального стану, соціального походження тощо мають бути рівними перед законом та судом.

Реалізація цих принципів є шляхом для формування правової та соціальної держави.

Бесіда

- 1. Назвіть підстави для класифікації прав людини.
- 2. Назвіть принципи правового статусу.
- 3. У чому полягає принцип рівності громадян?

Правова та соціальна держава

Соціальною вважається держава, яка забезпечує високий соціальний рівень життя громадян.

Оскільки економічною гарантією існування та розвитку демократичної держави є достатня матеріальна база, а остання, у свою чергу, є основою досить високого соціального рівня громадян, то є всі підстави стверджувати, що справжня демократична держава повинна бути соціальною.

Найвищим ступенем розвитку демократичної держави є правова держава.

Правова держава — це держава, в якій забезпечені права, свободи та інтереси людини, відтак створені умови для функціонування громадянського суспільства.

Правовою можна назвати державу, якій притаманні такі ознаки:

- 1) система права заснована на принципах людської моралі та справедливості;
- 2) якісні закони та правові норми, які відповідають інтересам усього або переважної частини суспільства, закріплюють природні права і свободи людини, встановлюють відповідність між правами та обов'язками;
- 3) верховенство права;
- 4) відсутність правових колізій;
- 5) наявність незалежного, непідкупного та справедливого суду, який є найвищим органом, що покликаний розв'язувати суперечності, які виникають у процесі правовідносин;
- 6) здійснення державних функцій переважно ненасильницькими методами;
- 7) досить високий соціальний рівень, що дозволяє забезпечити всі потреби населення, відсутність безробіття;
- 8) організація та здійснення державної влади за принципом розподілу влади;
- 9) чітка система органів нагляду та контролю за дотриманням законів і підтриманням правопорядку та ефективного впливу на осіб, що його порушують;
- 10) висока правова та духовна культура громадян.

Характерними ознаками соціальної держави є такі:

- 1) центром соціальної діяльності та найвищою соціальною цінністю є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека;
- 2) змістом діяльності є права і свободи людини та їх недоторканність;
- 3) пріоритетність соціальних прав;
- 4) відповідальність держави перед людиною.

Проблемне запитання:

Чи є Україна правовою та соціальною державою?

Громадянське суспільство

Окрім наявності високих правових та соціальних стандартів, важливою ознакою демократичної правової держави є наявність у ній громадянського суспільства. Фактично правова держава є формою організації громадянського суспільства.

Громадянське суспільство — це сукупність існуючих у суспільстві відносин, що не є державно-політичними і перебувають поза сферою впливу держави.

Ознаки громадянського суспільства:

- 1) відділення від держави суспільних структур, що є добровільними асоціаціями;
- 2) свобода особистості;
- 3) життя індивідів як приватних осіб;
- 4) розуміння, що громадянські права є вищою цінністю, ніж закони;
- 5) різноманітність соціальних ініціатив;
- 6) наявність ринку, вільної конкуренції та вільних власників.

Громадянське суспільство, що сформоване на основі плюралізму, толерантності та лібералізму, має можливість ефективно протидіяти як свавіллю держави, так і анархії.

Проблемне запитання

Чи є в Україні громадянське суспільство?

Варіант 2

1. Доповіді учнів за планом уроку.
2. Робота над проблемними запитаннями.

IV. Закріплення знань

Бесіда

1. Що таке права та обов'язки?
2. Як пов'язані між собою правова та соціальна держава?
3. У чому полягає зв'язок між правовою державою та громадянським суспільством?
4. Чому дотримання основних принципів правового статусу є шляхом для формування правової та соціальної держави?

V. Підсумки уроку

Підсумком уроку повинен бути висновок про необхідність побудови в нашій країні соціально-правової держави.

VI. Домашнє завдання

1. Опрацювати параграф 2, 6–7; теми 5.
2. Підготуватись до семінару «Права та обов'язки людини».

УРОКИ 23–24

Семінар з теми «Права та обов'язки людини»

Мета: закріпити знання та розуміння учнями прав, свобод та обов'язків; розвивати вміння використовувати отримані знання, ко-

ристуватися нормативно-правовими документами, самостійно знаходити матеріал за запропонованою темою, виховувати повагу до прав та обов'язків, сприяти усвідомленню необхідності їх дотримання та виконання.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Семінар з теми «Права та обов'язки людини»

Нормативно-правові акти:

- Конституція України.
- Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р.
- Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 4 лютого 1994 р.
- Європейська конвенція про громадянство від 6 листопада 1997 р.
- Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р.
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р.
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р.
- Конвенція про права дитини від 29 листопада 1989 р.
- Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11 грудня 1993 р.
- Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» від 24 січня 1994 р.
- Закон України «Про свободу совісті і релігійні організації в Україні» від 21 квітня 1991 р.
- Закон України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 р.
- Закон України «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 р.
- Закон України «Про молодіжні та дитячі організації» від 1 грудня 1998 р.
- Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1998 р.
- Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 1 червня 2001 р.
- Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 18 листопада 1992 р.
- Закон України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 р.
- Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 1993 року.
- Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р.

- Закон України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 р.
- Закон України «Про освіту» від 23 грудня 1991 р.
- Основи законодавства України про культуру від 14 лютого 1992 р.
- Закон України «Про Уповноваженого Верховної ради України з прав людини» від 23 грудня 1993 р.
- Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р.
- Закон України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 р.
- Закон України «Про військову службу та військовий обов'язок» від 4 квітня 2006 р.
- Закон України «Про альтернативну невійськову службу» від 12 грудня 1991 р.
- Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1995 р.
- Закон України «Про систему оподаткування» від 25 червня 1995 р.

Література

1. *Права человека в современном мире* / Под ред. Н. Рагозина, Т. Рагозиной. — Донецк, 1995.
2. *Права людини: Підручник для 10–11 класів ліцеїв та гімназій* / Під ред. М. Буроменського та ін. — К.: Право, 1997.
3. *Правознавство: Навчальний посібник* // В. І. Курило та ін. — К.: Алеута, 2006.
4. Матеріали ЗМІ.

III. Підсумки уроку

Акцентується увага на необхідності дотримання прав та обов'язків усіма членами суспільства.

IV. Домашнє завдання

Опрацювати контрольні запитання тем 4, 5.

УРОКИ 25–26

Тема. Повторення з теми «Державний лад».

Тематичне оцінювання з теми

«Держава в системі суспільних відносин»

Мета: перевірити й оцінити знання учнів, вміння використовувати отримані знання.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент**II. Актуалізація знань учнів**

Бесіда за темою «Державний лад»

1. Що таке держава?
2. Порівняти поняття «форма держави» та «історичний тип держави».
3. Форми правління, державного устрою та політичних режимів. (*Схеми на дошці*)
4. Дати визначення та порівняти поняття «монархія» та «республіка».
5. Дати визначення та порівняти поняття «абсолютна монархія» та «конституційна монархія».
6. Дати визначення та порівняти поняття «президентська республіка» та «парламентська республіка».
7. Дати визначення та порівняти поняття «президентсько-парламентська республіка» та «парламентсько-президентська республіка».
8. Дати визначення та порівняти поняття «демократичний режим» та «антидемократичний режим».
9. Назвати види антидемократичних режимів.
10. Які з цих держав є монархіями, а які республіками?
 - а) Португалія;
 - б) Білорусь;
 - в) Бельгія;
 - г) Росія;
 - д) Данія;
 - е) Польща;
 - ж) Іспанія;
 - з) Швеція;
 - и) Швейцарія;
 - к) Норвегія;
 - л) Україна.
11. Назвіть вид вищезазначених республік.
12. Які з цих держав є унітарними, а які федеративними?
 - а) Португалія;
 - б) Білорусь;
 - в) Бельгія;
 - г) Росія;
 - д) Данія;
 - е) Польща;
 - ж) Іспанія;

- з) Швеція;
 - и) Швейцарія;
 - к) Норвегія;
 - л) Україна.
13. Визначте політичний режим цих держав.
- а) Португалія;
 - б) Білорусь;
 - в) Бельгія;
 - г) Росія;
 - д) Данія;
 - е) Польща;
 - ж) Іспанія;
 - з) Швеція;
 - и) Швейцарія;
 - к) Норвегія;
 - л) Україна.

Орієнтовні варіанти карток

Картка № 1

Визначте територіальний устрій держави.

Держава складається з 16 земель, кожна з них має власну конституцію, парламент, уряд. Вищу юридичну силу має загальнодержавна конституція, прийнята парламентом.

Картка № 2

Визначте форму правління держави.

Держава має двопалатний парламент. Нижня палата формується шляхом всенародних виборів, що проходять раз на чотири роки. Депутатів верхньої палати обирають парламенти земель. Глава держави — Президент обирається нижньою палатою парламенту строком на п'ять років. Уряд формує партія або коаліція партій, що має більшість у парламенті. Уряд відповідає перед парламентом.

Картка № 3

Визначте політичний режим держави.

Главою держави є Президент. Уряд держави формується парламентською більшістю і відповідає перед парламентом. Очолює уряд канцлер. Результатом перебування останнього уряду при владі стало закриття декількох опозиційних ЗМІ, часте застосування силових методів, порушення прав людини, що були зафіксовані міжнародними спостерігачами.

Картка № 4

Визначте форму територіального устрою держави.

Держава складається з трьох історично сформованих частин, у кожній з яких діють виборні органи, до компетенції яких віднесено справи місцевого призначення. У країні діє загальнодержавна конституція, парламент, що обирається на чотири роки шляхом загальних виборів. Главою держави є президент. Уряд країни призначає парламент за поданням президента. Парламент приймає закони, що мають вищу юридичну силу в країні. Суди та правоохоронні органи підпорядковані або парламенту, або президенту, або уряду.

Картка № 5

Визначте форму правління та політичний режим держави.

Глава держави — королева, яка призначає прем'єр-міністра та міністрів. Члени уряду підписують укази, що видає королева, та відповідають за їх виконання. Законодавча влада належить двопалатному парламенту, нижня палата якого обирається шляхом загального голосування. Міністри обов'язково є депутатами парламенту. Прем'єром призначається лідер партії, що здобула перемогу на парламентських виборах. Усі правові суперечності вирішуються в судах, суддів призначає королева, за представленням кваліфікаційної комісії.

III. Тематичне оцінювання за темою «Держава в системі суспільних відносин»

Картка № 1

1. Визначте та порівняйте поняття «людина» та «індивід».
2. Визначте основи правового статусу громадянина.
3. У дворі багатоквартирного будинку постійно накопичується сміття у зв'язку з тим, що не організовано його вчасне вивезення. Визначте, яке право жителів будинку порушується і який конституційний обов'язок не виконує ЖЕК.

Картка № 2

1. Порівняйте поняття «індивід» та «особистість».
2. Укажіть основи правового статусу іноземців та осіб без громадянства.
3. Громадянину України рішенням міськвиконкому відмовлено у реєстрації приватного підприємства на тій підставі, що даний громадянин є пенсіонером. Дайте оцінку ситуації з точки зору дотримання прав громадян.

Картка № 3

1. Дайте визначення та порівняйте поняття «права» та «правовий статус».
2. Дайте визначення громадянства й укажіть основні способи його набуття.
3. Батьки майбутніх першокласників звернулися до директора школи з проханням створити у школі клас з російською мовою навчання. Директор їм відмовив, посилаючись на 10 статтю Конституції України. Дайте оцінку даній ситуації з точки зору дотримання прав людини.

Картка № 4

1. Дайте визначення та порівняйте поняття «права» та «свободи».
2. Укажіть основні способи набуття громадянства України.
3. Директор школи має намір звільнити вчительку на тій підставі, що вона щонеділі ходить до церкви, виконує всі релігійні обряди, співає в церковному хорі.
Дайте оцінку ситуації з точки зору дотримання прав людини.

Картка № 5

1. Визначте та порівняйте поняття «громадянин» та «підданий».
2. Укажіть способи набуття громадянства України.
3. Герой фільму Е. Рязанова «Службовий роман» передав листи, адресовані йому третій особі, профспілковому керівнику Шуручці. Шуручка ці листи оприлюднила. Охарактеризуйте вчинок Самохвалова та Шуручки з точки зору дотримання прав особи, що писала листи.

Картка № 6

1. Визначте та порівняйте поняття «іноземець» та «особа без громадянства».
2. Дайте визначення правового статусу і вкажіть його види.
3. Під час виборчих перегонів було обмежено допуск опозиції до ЗМІ.
Дайте оцінку ситуації з точки зору дотримання прав людини.

Картка № 7

1. Визначте та порівняйте поняття «правовий статус особи» та «правовий статус громадянина».
2. Дайте визначення та вкажіть ознаки правової держави.
3. Громадянину України було відмовлено в прийомі на роботу на тій підставі, що місцем його реєстрації є не те місто, де знаходиться підприємство. Охарактеризуйте дану ситуацію з точки зору дотримання прав людини.

Картка № 8

1. Визначте та порівняйте поняття «права особи» та «права громадянина».
2. Дайте визначення громадянства й укажіть нормативно-правові акти, що регулюють питання громадянства в Україні.
3. Приватний підприємець звернувся до міськвиконкому, щоб йому надали інформацію про правила торгівлі, які існують у даному місті. Йому відмовили на тій підставі, що підприємці були ознайомлені з цими правилами на загальних зборах. Дайте оцінку цій ситуації з точки зору дотримання прав людини.

Картка № 9

1. Дайте визначення та порівняйте поняття «людина» та «громадянин».
2. Дайте визначення прав людини та вкажіть їх види.
3. У подружжя апатридів, що постійно проживають у Харкові, народився син. Громадянином якої держави він є і на якій підставі?

Картка № 10

1. Дайте визначення та порівняйте поняття «особа» та «особистість».
2. Дайте визначення обов'язків і вкажіть основні конституційні обов'язки громадян України.
3. Особа без громадянства, що постійно проживає в Україні, один з батьків якої є громадянином України, бажає прийняти громадянство України. Чи має він таку можливість і на яких підставах?

IV. Підсумки уроку

Учитель акцентує увагу на тому, наскільки засвоєні отримані знання та вміння.

V. Домашнє завдання

Повторити питання суспільних відносин та виникнення держави та права.

Тема 4

ПРАВО. ПРАВОВА СИСТЕМА. ПРАВОВІДНОСИНИ

УРОКИ 27–28

Тема. Соціальні норми: поняття, функції, види, форми.

Поняття, ознаки та функції права

Мета: розкрити поняття, функції, ознаки соціальних норм та права; розвивати вміння працювати з поняттями, застосовувати отримані знання на практиці; виховувати правову культуру учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

1. Що таке суспільство?
2. Назвіть основні причини та види суспільних відносин.

III. Вивчення нового матеріалу

Соціальні норми: поняття, види, функції

Учитель. Для регулювання системи різноманітних відносин люди створили норми. Це *соціальні норми*, тобто правила поведінки, що регулюють відносини між людьми і спрямовують їхню діяльність у суспільних інтересах.

Усі соціальні норми, залежно від їх ролі й місця в системі соціального регулювання, поділяються на:

- 1) *правові* (або юридичні), тобто норми, що встановлені державою і регулюють найважливіші аспекти суспільних відносин і забезпечуються її примусовою силою;
- 2) *морально-етичні*, що сформувалися стихійно, існують у свідомості людей і виступають критеріями у ставленні людей одне до одного і до суспільства;
- 3) *релігійні*, які регулюють відправлення релігійних культів, ставлення людей до Бога і навколишнього світу;
- 4) *корпоративні*, тобто правила поведінки, що встановлюються та забезпечуються політичними партіями, громадськими організаціями та іншими об'єднаннями людей;

- 5) *політичні*, які регулюють відносини між різними суб'єктами політичної діяльності та являють собою політичні програми, заяви, декларації тощо;
- 6) *естетичні*, що відбивають ставлення людей до порядку оформлення й оцінки предметів духовної чи матеріальної культури з позицій краси, гармонії, якості тощо;
- 7) *звичаї*, тобто правила поведінки, які склалися внаслідок історично тривалого повторення людьми певних дій, що закріпилися як стійкі звички;
- 8) *традиції*, різновид звичаїв, що вказує на епізодичне правило, стиль поведінки.

Тестові завдання

Визначте вид соціальної норми.

1. Люди, що сповідують іслам, відмовились їсти свинину.
2. Голова партійної організації звернувся до її членів з приводу сплати партійних внесків.
3. В Україні весілля обов'язково передуює сватання.
4. На честь Дня працівників освіти в школі відбувся святковий концерт.
5. Святковий стіл необхідно застилати чистою скатертиною.
6. Під час виборчої кампанії політичні партії підписали кодекс поведінки.
7. Підліток не поступився місцем у тролейбусі літній людині.
8. Пасажир не сплатив за проїзд у тролейбусі.

У ч и т е л ь. Існують й інші критерії класифікації соціальних норм.

1. Залежно від обсягу дії:
 - а) ті, що поширюються на суспільство в цілому;
 - б) ті, що розраховані на окремі групи або на окремих людей.
2. За ступенем визначеності та конкретності:
 - а) формально визначені;
 - б) формально не визначені.
3. За способом забезпечення їх дії.
 - а) ті, що забезпечуються примусовою силою держави;
 - б) ті, що забезпечуються авторитетом самих норм, силою громадської думки, організаційними заходами тощо.

Завдання

Класифікувати наведені вище соціальні норми згідно із вказаними критеріями.

Поняття, ознаки та функції права

Запитання

Якими соціальними нормами регулювалось життя людей у додержавному суспільстві?

Учитель. З появою держави виникає особливий вид соціальних норм — право, оскільки родові звичаї не могли врегулювати відносини між різними групами населення та узгоджувати їх інтереси. Виникла потреба в правових, або юридичних, нормах.

Право — система загальнообов'язкових, формально визначених норм, що встановлюються та охороняються державою та регулюють найбільш важливі суспільні відносини.

Природне право — це сукупність правил, які впливають з самої природи буття людини і відображають загальнолюдські уявлення про принципи, на яких мають базуватися взаємовідносини між людьми.

Позитивне право — це система норм, які встановлені державою, діють у конкретний час, поширюються на конкретних осіб, забезпечуються примусовою силою з боку держави і можуть змінюватися або скасовуватися за її волею.

Завдання

Спираючись на визначення поняття «право», спробуйте сформулювати його головні ознаки.

Ознаки права:

- 1) має нормативний характер, тобто складається з норм;
- 2) норми встановлюються державою, висловлюють її волю;
- 3) регулює найважливіші суспільні відносини;
- 4) має пріоритет перед іншими соціальними нормами;
- 5) формальна визначеність, тобто чітке формулювання правил поведінки, які цими нормами закріплені;
- 6) висловлене у нормативних актах;
- 7) взаємопов'язані, тобто складають систему права в державі;
- 8) гарантованість, тобто гарантується й забезпечується примусом держави;
- 9) охороняється від порушень спеціальними державними органами;
- 10) порушення передбачає правові санкції.

Правові норми є складовою в системі соціальних норм, але мають пріоритет перед іншими соціальними нормами.

Право і мораль

Найчастіше право взаємодіє з мораллю. У права та моралі є спільні ознаки та відмінності.

Завдання

Порівняйте поняття «право» та «мораль» і складіть таблицю «Право та мораль: спільні ознаки та відмінності».

	Спільні ознаки	Відмінності
Право		
Мораль		

Учитель. Мораль як система норм, що регулюють соціальні відносини, виникла значно раніше за право. Саме через мораль відбувається процес ствердження таких загальнолюдських цінностей, як добро, щастя, людяність тощо.

Мораль та право взаємодіють і доповнюють одне одного. Так, лише в суспільстві, де уявлення про справедливість і законність збігаються, може бути забезпечений закон і правопорядок, лише в суспільстві, де честь і гідність визнаються найвищими людськими цінностями, реально забезпечуються права людини.

Мораль часто є базою для правових норм (чесність та порядність є основою трудової дисципліни), а право сприяє закріпленню моральних норм у суспільстві (дотримання правопорядку).

Подальший розгляд цього питання може бути проведений у двох варіантах.

Варіант 1

Учні складають таблицю на основі розповіді вчителя.

Варіант 2

Учитель пропонує учням, користуючись отриманими вже знаннями, самостійно виявити спільні ознаки та відмінності права та моралі, а потім у процесі колективної роботи за допомогою критеріїв відмінності заповнити таблицю.

Учитель. Право та мораль мають спільні ознаки:

- а) регулюють суспільні відносини;
- б) впливають на свідомість та поведінку людей і формування стандартів їхньої поведінки;
- в) є правилами поведінки загальнообов'язкового характеру;
- г) базуються на принципі справедливості.

Водночас право та мораль мають низку відмінностей.

- За завданням:
мораль — встановлення певного суспільного порядку;
право — встановлення певного правопорядку.

- За походженням:
мораль формується у суспільстві стихійно;
право — встановлюється державою.
- За джерелом волі:
мораль — воля суспільства;
право — воля держави.
- За формою висловлення:
правові норми — у правових актах;
морально-етичні — існують у свідомості людей.
- За широтою охоплення суспільних відносин:
мораль — всі аспекти;
право — найбільш важливіші.
- За способом формулювання:
норми моралі мають невизначений характер;
норми права чітко визначені.
- За ступенем деталізації, регламентування:
мораль регулює відносини в загальних рисах;
право — детально.
- За способом забезпечення:
моральні норми забезпечуються їх авторитетом, громадською думкою тощо;
правові норми — примусовою силою держави.
- За характером наслідків порушення:
норми моралі зумовлюють громадський осуд та засоби громадського впливу;
норми права — правові санкції.

Функції права

Учитель. *Функції права* — це основні напрямки його впливу на свідомість і поведінку суб'єктів суспільних відносин з метою розв'язання конкретних завдань.

Запитання

Які функції, на ваш погляд, виконує право в суспільстві?

Учитель. Розрізняють такі функції права.

- За сферою правового впливу:
економічна — регулювання економічних відносин;
політична — визначення й охорона суспільного і державного ладу, регламентація суспільних і політичних відносин;

ідеологічна — формування суспільної свідомості через правове визнання або заборону певних ідеологій;

екологічна — регламентація екологічних відносин;

культурно-виховна — регулювання відносин у сфері освіти, науки, культури.

- За характером впливу на суспільні відносини:

статична — закріплення й сприяння стабілізації існуючих суспільних відносин;

динамічна — сприяння виникненню й розвитку нових суспільних відносин;

установча — первинне заснування певних соціальних інститутів;

інтегративна — системоутворюючий вплив на суспільні відносини;

охоронна — охорона суспільних відносин від небажаних впливів;

запобіжна — запобігання виникненню небажаних суспільних відносин.

- За характером впливу на свідомість і поведінку суб'єктів суспільних відносин:

нормативно-регулююча — регламентування поведінки, встановлення прав та обов'язків тощо.

інформативна — доведення до суб'єктів суспільних відносин волі держави, що закріплена в правових нормах;

комунікативна — сприяння організації правовідносин;

орієнтаційна — визначення ціннісних критеріїв поведінки;

виховна — вплив на формування світогляду й свідомості.

- За сферою поширення:

загальноправові;

міжгалузеві;

галузеві;

правових інститутів;

норм права.

Тестове завдання

Визначте функцію права.

1. Юридичне закріплення повноважень власника щодо володіння, користування та розпорядження майном.
2. Кримінальна відповідальність за крадіжку.
3. Покладання обов'язку сплачувати податки.
4. Заборона розповсюджувати наркотичні засоби.

IV. Закріплення знань

Бесіда

1. Що таке соціальні норми?
2. Назвіть основні види соціальних норм.
3. Дайте визначення поняття «право».
4. Яку роль відіграє право в системі соціальних норм.
5. Дайте визначення функцій права і вкажіть їх види.

V. Підсумки уроку

Учитель вказує на важливість права в системі соціальних відносин.

VI. Домашнє завдання

1. Опрацювати тему 6 підручника.
2. Підготувати повідомлення «Право в системі соціальних норм».
3. Навести приклади правових і моральних норм, функцій права.

УРОКИ 29–30

Тема. Джерела (форми) права.

Систематизація правових актів

Мета: розкрити поняття «джерела та форми права», дати уявлення про систематизацію правових актів; розвивати вміння працювати з поняттями, застосовувати отримані знання, виховувати правову культуру.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Бесіда

1. Наведіть приклади правових та моральних норм.
2. Наведіть приклади функцій права.

Повідомлення учнів

Учні роблять повідомлення про роль права в системі соціальних норм.

Робота зі схемою

Два учні на дошці заповнюють схеми:

1. «Ознаки права»;
2. «Функції права».

III. Вивчення нового матеріалу

Джерела права

Учитель. Для повноцінного виконання своїх функцій правові норми повинні бути чітко оформлені та юридично закріплені, тобто мати зовнішнє відображення.

Існують такі тлумачення джерел права.

1. У матеріальному розумінні:
 - а) джерела права (широке розуміння) — власне матеріальні умови життя суспільства (суспільні відносини), вимоги яких закріплено у правових нормах;
 - б) джерела права — воля держави, що закріплена у правових нормах;
 - в) джерело права — механізм утворення правових норм.
2. У формальному розумінні
Джерела права — форма висловлення державно-владних велінь.

Елементи джерела права:

- 1) суспільні відносини;
- 2) воля держави;
- 3) діяльність державних органів;
- 4) правові акти.

Форми джерела права

1. *Нормативно-правовий акт* — офіційний письмовий документ, виданий уповноваженим органом у встановленій формі, який містить правові норми, що врегульовують певну групу однорідних суспільних відносин. Це найбільш поширена форма джерела права.
2. *Санкціоновані правові звичаї* — звичаї, що у практиці суспільних відносин існували як неписане правило незалежно від волі держави, а іноді і всупереч їй, але з часом були санкціоновані (узаконені) державою і стали офіційним правилом.
3. *Юридичний (правовий) прецедент* — це перше рішення суду або адміністративного органу з конкретної справи, яке стає обов'язковим правилом для розв'язання подібних, аналогічних випадків.
4. *Нормативний договір* — це договір, в якому висловлена узгоджена воля кількох суб'єктів правовідносин, що врегульовує відносини між ними, а іноді стає обов'язковою і для інших суб'єктів цих відносин.
5. *Міжнародні правові акти* — норми міжнародного співтовариства, які за згодою держави можуть застосовуватися на її території.

Запитання для закріплення знань

1. Порівняйте поняття джерела права в матеріальному та формальному розумінні.
2. Як ви вважаєте, які форми права є чинними сьогодні в Україні?
3. Визначте форму джерела права:
 - а) Загальна декларація прав людини;
 - б) договір з ремонтною бригадою про ремонт квартири;
 - в) Конституція України;
 - г) правило Божого суду в «Руській Правді».

Нормативно-правові акти

Учитель. Найбільш поширеною формою джерела права є нормативно-правовий акт. Нормативно-правові акти мають свої види та особливості.

Ознаками нормативно-правових актів є те, що вони:

- 1) видаються уповноваженим органом влади або народом шляхом референдуму;
- 2) містять нові або скасовують чи змінюють старі правові норми;
- 3) мають чітко формулювати права та обов'язки осіб, на яких вони поширюються;
- 4) мають форму письмового документа й обов'язкові реквізити;
- 5) публікуються у визначених законом офіційних виданнях.

Нормативно-правові акти поділяються на:

- 1) *закони* — прийняті у визначеному конституцією порядку акти органу законодавчої влади або прийняті шляхом референдуму, що врегульовують найважливіші суспільні відносини і мають вищу юридичну силу (конституція (основний закон), конституційні та звичайні закони);
- 2) *підзаконні акти* — нормативно-правові акти правотворчих органів держави, що деталізують і розвивають положення, які закріплені у законах та визначають процедуру їх реалізації (укази, постанови, статuti, розпорядження, правила, положення, накази, інструкції, листи).

Нормативно-правові акти слід розрізняти з індивідуальними правовими актами — індивідуальними правовими приписами, що виступають засобом реалізації нормативних актів уповноваженими органами у конкретних випадках правовідносин.

Особливе місце серед нормативних актів посідають декрети — виявлення надзвичайних повноважень установчого органу або уряду, згідно з яким він самочинно приймає рішення, що мають силу закону.

Завдання

Визначте вид правового акта.

1. Кодекс законів про адміністративну відповідальність.
2. Видача ордера на квартиру.
- 3) Постанова Кабінету Міністрів України.
4. Указ Президента України.
5. Конституція АРК.
6. Рішення облради про виділення земельної ділянки для будівництва школи.
7. Постанова Кабінету Міністрів «Про порядок ліцензування».
8. Указ Президента України «Про присвоєння звання «Герой України».

Законодавчий процес

Учитель. *Законодавчий процес* — визначена законодавством процедура здійснення законодавчих повноважень, яка є системою взаємопов'язаних і взаємозумовлених дій зі створення закону.

Основні етапи законодавчого процесу:

- реалізація законодавчої ініціативи;
- офіційна підготовка проекту закону;
- обговорення законопроекту законодавчим органом;
- всенародне обговорення (в разі необхідності);
- прийняття;
- підписання та опублікування закону.

Робота з текстом Конституції України

1. Хто має право законодавчої ініціативи в Україні?
2. На які етапи розподіляється процес обговорення законопроекту у Верховній Раді України?
3. Яким чином приймаються закони?
4. Хто підписує прийняті закони?
5. Коли і де відбувається оприлюднення прийнятих законів?

IV. Закріплення знань

Робота може проводитися за двома варіантами.

Варіант 1

Самостійна робота за довідником Нартова В. В. Основи правознавства у визначеннях, таблицях і схемах. 10–11 класи. — Х.: Ранок, 2006. — С. 15.

Варіант 2

Бесіда за основними питаннями теми

1. Що таке джерела та форми права?

2. Які критерії лежать в основі розподілу форм права на види?
3. За якими критеріями відбувається систематизація нормативно-правових актів?
4. Назвіть основні види нормативно-правових актів.

V. Підсумки уроку

Учитель звертає увагу на важливість дотримання положень основних нормативних актів і, перш за все, Конституції та законів.

VI. Домашнє завдання

1. Опрацювати параграф 1–6, теми 7.
2. Підготувати виступ «Що потрібно зробити, щоб дотримання положень правових актів в Україні було всеохопним?».

УРОКИ 31–32

Тема. Структура правової системи.

Система права і система законодавства

Мета: розкрити структуру правової системи, системи права та систему законодавства, виховувати в учнів правову культуру.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Бесіда

1. Що таке право?
2. Назвіть основні функції права.
3. Назвіть форми права.

III. Вивчення нового матеріалу

Структура правової системи

Учитель. *Правова система* — це система усіх юридичних явищ, які існують у певній державі або групі держав. Її складовими є система права, юридична практика та правова ідеологія.

Запитання

Як ви вважаєте, які чинники впливають на формування тієї чи іншої правової системи?

Система права

Проблемне завдання

В юридичній термінології існують два поняття «правова система» та «система права». Порівняйте ці два поняття.

Перш за все вчитель звертає увагу, що на попередньому уроці йшлося про таку ознаку права, як оформленість, тепер буде розглянуто системність права.

Перед учнями ставиться завдання скласти схеми «Система права» та «Система законодавства».

Учитель. *Система права* — це структурно врегульована сукупність правових норм певної держави, яка полягає в їх єдності, погодженості та розподілі.

Основними елементами системи права є галузі, інститути та норми.

Галузь права — це відносно самостійна сукупність норм права, об'єднаних спільністю предмета (сукупністю відносин певного виду) та методами правового регулювання (прийоми та засоби регулювання суспільних відносин).

Галузі можуть розподілятися на підгалузі, які регулюють відносини конкретного виду (авторське право в галузі цивільного права).

Інститут права — це група правових норм у межах конкретної галузі чи підгалузі права, яка регулює певну групу якісно однорідних суспільних відносин у межах певного їх виду (інститут Президентства в конституційному праві).

Інститути можуть бути як галузевими, так і міжгалузевими (інститут права власності складається з норм цивільного, земельного, кримінального та деяких інших галузей права).

Норма права — це формальне визначення, сформульоване або санкціоноване державою загальнообов'язкове правило поведінки, здійснення якого забезпечується державними примусовими заходами.

Норми загальної частини визначають джерела галузі, її чинність у просторі та часі, дають загальну характеристику цього виду правовідносин.

Норми основної частини являють собою ті правові інститути, які належать до цієї галузі права.

Таким чином, *структура правової системи* — це внутрішня організація чинних правових норм держави, яка передбачає наявність та певний взаємозв'язок її складових: галузей права, правових інститутів та конкретних правових норм.

Практичні завдання

1. Які з наведених галузей права є чинними в сучасному українському праві?
 - а) Адміністративне право;
 - б) авторське право;
 - в) звичаєве право;
 - г) кримінальне право.
2. До яких галузей права належать наведені норми?
 - а) «Сімейні обов'язки тісно пов'язані з особою, а тому не можуть бути покладені на іншу особу».
 - б) «Право на підприємницьку діяльність мають фізичні особи з повною цивільною відповідальністю...»
 - в) «Держава забезпечує громадянам як споживачам захист їхніх прав...»
 - г) «Кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до скоєння злочину виповнилося шістнадцять років».
 - д) Трудовий договір, укладений на невизначений строк, може бути розірваним робітником у будь-який час».
 - е) «Верховна Рада — єдиний орган законодавчої влади в Україні».

Система законодавства

Учитель. Система законодавства — це сукупність чинних нормативно-правових актів певної держави, передусім законів, у яких офіційно закріплюються загальнообов'язкові правила поведінки (норми права).

Система законодавства є зовнішнім проявом та способом існування системи права. Її основними елементами є галузі, нормативні інститути та нормативні приписи.

Галузь законодавства — це сукупність нормативних приписів, що регулюють певну сферу суспільних відносин.

Галузі законодавства в деяких випадках збігаються з галузями права (кримінальне законодавство, адміністративне законодавство, цивільне законодавство), в деяких — з міжгалузевими комплексами (законодавство у сфері права власності), деякі — з підгалузями права (законодавство пов'язане з авторським правом, банківською діяльністю.)

Нормативний інститут — це сукупність нормативно-правових актів, що містять норми, які регулюють один вид суспільних відносин.

Нормативний припис — це вимога, що висувається щодо суб'єктів права в тексті нормативно-правового акта.

Систематизація — це діяльність, спрямована на розташування окремих елементів у певному порядку та об'єднання їх в єдине ціле, тобто зовнішня обробка певного матеріалу.

Систематизація законодавства (правових актів) — це впорядкування й удосконалення правових актів та приведення їх до певної, внутрішньої узгодженої системи.

Оскільки законодавство охоплює всі сфери суспільного життя, то для полегшення практики його застосування використовується така систематизація законодавства:

- 1) *кодифікація*, тобто такий спосіб систематизації, який полягає у зведенні окремих правових актів, що врегульовують відносини у певній сфері суспільного життя, в один комплексний нормативний акт;
- 2) *інкорпорація*, тобто внесення поточних змін і доповнень до чинних правових актів у межах конкретного нормативного акта;
- 3) *консолідація*, тобто зовнішня обробка нормативного матеріалу — розміщення його за галузями права, у хронологічному порядку або за іншими формальними ознаками.

Завдання

Визначити, до якої галузі законодавства та права належать такі нормативно-правові акти:

- а) Кодекс законів про адміністративну відповідальність;
- б) Кримінальний Кодекс України;
- в) Кодекс Законів про працю;
- г) Цивільний кодекс;
- д) Сімейний кодекс;
- е) Закон України «Про захист прав споживачів»;
- ж) Закон України «Про громадянство України».

IV. Закріплення знань

Робота може проводитися за двома варіантами.

Варіант 1

Самостійна робота з довідником Нартова В. В. Основи правознавства у визначеннях, таблицях і схемах. 10–11 класи. — Х.: Ранок, 2006. — С. 15–16.

Варіант 2

Бесіда з учнями

1. Що таке правова система?
2. Чим правова система відрізняється від системи права?

3. Що таке система законодавства?
4. Назвіть елементи системи права та системи законодавства.
5. З якою метою проводиться систематизація законодавства?

V. Підсумки уроку

Учитель звертає увагу, що теоретичні знання, отримані впродовж уроку, допоможуть учням краще зорієнтуватися в системі права та законодавстві України.

VI. Домашнє завдання

1. Опрацювати тему 8 і параграф 7 теми 6 підручника.
2. Дати короткий аналіз однієї з галузей права (завдання доцільно розподілити між групами учнів).

УРОКИ 33–34

Тема. Матеріальне і процесуальне право. Правова норма

Мета: розкрити поняття, предмет, галузі та функції матеріального і процесуального права, з'ясувати ознаки і структуру правової норми, співвідносити правові норми та статті закону; застосовувати отримані знання при розв'язанні юридичних задач, при роботі з документами; виховувати правову культуру.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

1. Бесіда з учнями з питання «Система права та її елементи».
2. Повідомлення учня «Галузі права».

III. Вивчення нового матеріалу

Матеріальне та процесуальне право

Учитель. Залежно від того, чи встановлюються правовими нормами правила поведінки, чи передбачають форми (процедури) здійснення прав та обов'язків, їх розподіляють на:

- 1) норми матеріального права, тобто ті, що встановлюють права та обов'язки громадян, підприємств, організацій (учасників правовідносин (право власності, право захисту честі та гідності тощо));
- 2) норми процесуального права, що визначають порядок (процедуру) реалізації прав та обов'язків, передбачених нормами матеріального

(порядок звернення до суду, оскарження судових рішень, притягнення до різних видів відповідальності та ін.). Існують норми кримінально-процесуального, цивільно-процесуального, адміністративно-процесуального права, конституційно-процесуального права тощо.

Норма права та її структура

Учитель. *Правова норма* — це загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, що встановлюється та охороняється державою.

Структура правової норми — це її внутрішня конструкція, що передбачає наявність і певний взаємозв'язок її складових.

Правова норма характеризується наявністю трьох елементів: гіпотези, диспозиції та санкції.

Гіпотеза — це частина норми права, що вказує, за яких обставин дана норма вступить у дію (відповідає на запитання: де? коли? хто? в яких випадках? за яких умов?).

Диспозиція — це, власне, правило поведінки (право або обов'язок учасника правовідносин), вказівка на те, якою має бути поведінка визначених гіпотезою суб'єктів за наявності умов, передбачених нею.

Санкція — частина правової норми, в якій, з одного боку, визначаються заходи державного впливу або юридична відповідальність, які застосовуються в разі невиконання приписів, передбачених у диспозиції. Ними можуть бути: майнова відповідальність, накладення штрафу, визнання певних дій недійсними, звільнення з роботи, позбавлення волі тощо. З іншого боку, це заохочувальні заходи (премії підвищення на посаді тощо).

Отже, конструкція правової норми може бути представлена у вигляді наступної схеми:

«Якщо..., → то..., → інакше»

Наприклад, якщо одна особа за договором позики отримала від іншої особи грошову суму (гіпотеза), то боржник зобов'язаний повернути цю суму у визначений строк (диспозиція), інакше справа буде розглядатися в суді (санкція).

Безпосередньо в саме такій структурі норми права зустрічаються не завжди. Але саме така внутрішня логічна схема завжди мається на увазі.

Практичне завдання

Визначити елементи норми права.

1. «Фізична особа (підприємець) відповідає за обов'язки, пов'язані з підприємницькою діяльністю, усім своїм майном...». (Ст. 52 Цивільного Кодексу України)

2. «Якщо повнолітня дочка, син не піклуються про своїх непрацездатних немічних батьків, з них, за рішенням суду, можуть бути стягнені кошти на покриття витрат, пов'язаних з таким піклуванням». (Ст. 172 Сімейного Кодексу України)
3. «Виробник (виконавець) зобов'язаний інформувати споживача про можливий ризик та безпечне користування товаром (роботою, послугою) за допомогою діючих у міжнародній практиці позначок». (Ст. 16 «Закону України «Про захист прав споживачів»)
4. «Допит неповнолітнього повинен проводитися в присутності адвоката...». (Ст. 168 КПК України)
5. Умисне легке тілесне ушкодження карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року.
6. Умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до одного року, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років. (Ст. 125 Кримінального кодексу України)
7. Дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрати тягне за собою накладання штрафу від трьох до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб. (Ст. 51 Кодексу Законів про адміністративну відповідальність)

IV. Підсумок уроку

Учитель наголошує на важливості дотримання існуючих у державі норм права.

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати тему 9 підручника.
2. Дати оцінку ступеня реалізації правових приписів в Україні.

УРОКИ 35–36

Тема. Правові системи. Правовідносини

Мета: розкрити поняття та види правових систем, правових відносин, розвивати вміння використовувати отримані знання в практичній роботі, виховувати правову культуру.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Вивчення нового матеріалу

Поняття, види, структура та склад правовідносин

Учитель. *Правові відносини* — це аспекти суспільних відносин, які врегульовані правовими нормами й учасники яких є носіями прав та обов'язків, визначених цими нормами.

Структура правовідносин — це їхня внутрішня організація, яка передбачає наявність та певний взаємозв'язок їх складових (елементів)

Елементи правовідносин:

- 1) *зміст*:
 - а) матеріальний аспект — та фактична поведінка, яку учасники правовідносин можуть або повинні здійснювати;
 - б) юридичний аспект — складається з суб'єктивних прав (дозволеної і гарантованої законом персональної можливості певної поведінки суб'єкта правовідносин, яка може здійснюватись, а може не здійснюватись) та юридичних обов'язків (передбаченої законом необхідності певної поведінки особи, що забезпечена можливістю державного примусу);
- 2) *суб'єкти* — учасники правовідносин, що є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків (фізичні та юридичні особи, державні та громадські організації, різні спільноти);
- 3) *об'єкт* (матеріальні та нематеріальні цінності) — реальні соціальні блага, що задовольняють інтереси і потреби людей і з приводу яких між суб'єктами виникають, змінюються та припиняються суб'єктивні права та юридичні відносини (матеріальні та духовні блага, дії суб'єктів правовідносин, результати їх діяльності, у тому числі й духовні).

Для того щоб мати можливість бути учасником правовідносин, їхні суб'єкти повинні володіти правосуб'єктністю:

- а) *правоздатність* — передбачена нормами права здатність суб'єкта бути носієм суб'єктивних прав та юридичних обов'язків (виникає з моменту народження й припиняється в момент смерті);
- б) *дієздатність* — здатністю суб'єкта своїми діями набувати й самостійно та свідомо здійснювати суб'єктивні права та виконувати юридичні обов'язки (настання пов'язане з досягненням певного віку та галуззю права);
- в) *деліктоздатність* — обумовленою нормами права здатністю суб'єкта нести юридичну відповідальність за вчинені правопорушення.

Залежно від тих чи інших ознак можна виділити такі види правовідносин.

- За галузями права:
конституційно-правові;
кримінально-правові;
цивільно-правові;
трудові;
сімейно-правові;
фінансово-правові тощо.
- За характером об'єктів:
майнові;
немайнові.
- За характером суб'єктів:
відносини фізичних осіб;
відносини юридичних осіб;
змішані.
- За кількістю суб'єктів (учасників):
прості (між двома суб'єктами);
складні (між трьома і більше суб'єктами).
- За характером волі суб'єкта:
абсолютні (чітко визначені учасники лише однієї сторони — носії суб'єктивних прав, а всі інші учасники суб'єктивних відносин, коло яких не визначене, зобов'язані утримуватися від порушення їхніх законних прав та інтересів (відносини власності));
відносні (точно визначені всі їх учасники, як ті, що наділені конкретними правами, так і ті, що наділені конкретними обов'язками).
- За підставами виникнення:
договірні (обопільне волевиявлення сторін);
бездоговірні.
- За дією у часі:
довготривалі;
короткотривалі;
одночасні.
- За функціональною спрямованістю відповідних норм права:
регулятивні;
охоронні.

- За характером обов'язків:
активні (зобов'язують здійснювати певні дії на користь іншої сторони);
пасивні (зобов'язують утримуватись від небажаних для іншої сторони дій).
- Залежно від характеру правових норм:
матеріальні (виникають на основі норм матеріального права);
процесуальні (виникають на основі норм процесуального права).
- За розподілом прав і обов'язків:
односторонні (кожна зі сторін має або лише права, або лише обов'язки);
дво- та багатосторонні (кожна зі сторін має як права, так і обов'язки).

Підставою для виникнення правовідносин є наявність юридичного факту.

Юридичні факти — обставини, що виникають у житті певних суб'єктів, з настанням яких правові норми пов'язують суб'єктів, з якими норми права пов'язують настання певних юридичних наслідків, тобто виникнення, зміну або припинення правовідносин.

Юридичні факти поділяються на окремі групи за такими показниками:

- За наявністю волі суб'єктів:
події — це обставини (природні явища), виникнення та дії яких не залежать від волі суб'єктів;
дії — це обставини, настання яких залежить від волі особи.

Розрізняють дії залежно:

- від узгодженості з існуючими правовими нормами:
правомірні — ті, що здійснюються на основі та згідно з приписами правових норм (юридичні акти — діяння, спрямовані на досягнення певного правового результату, і вчинки — діяння безпосередньо не спрямовані на досягнення певного юридичного результату, але зумовлюють його настання);
неправомірні, що чиняться всупереч приписам правових норм;
- від суб'єктів:
діяння фізичних осіб;
діяння юридичних осіб;
- від способу здійснення:
вчинені особисто;
вчинені через посередників;
- бездіяльність — це стан абсолютної пасивності, відсутність дії.

- За складом:
прості, що складаються з одного юридичного факту, достатнього для виникнення правових відносин;
складні, що складаються з сукупності юридичних фактів.
- За тривалістю у часі:
одноактні;
багатоактні;
стани.
- За юридичними наслідками:
правотворчі;
правозмінні;
правоприпиняючі.

Оскільки діяльність людей відбувається у певних часових межах, то особливе значення для настання юридичних фактів мають строки та терміни.

Строки — це певний період у часі, з перебігом якого пов'язана дія чи подія, що має юридичне значення.

Терміни — це певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення.

Строки та терміни дають можливість визначити час настання прав та обов'язків для учасників правовідносин.

Практична робота

1. Довести, що наведений приклад є ілюстрацією правовідносин, назвати підстави їх виникнення, вид та визначити елементи.
 - а) Громадянин А. позичив громадянину Б. п'ятсот гривень.
 - б) Між трудовим колективом та керівництвом підприємства укладений колективний трудовий договір.
 - в) Громадянин В. був затриманий міліцією під час спроби викрасти автомобіль.
2. Клас розподіляється на групи. Кожна група пропонує свій приклад правовідносин, доводить, що це дійсно правовідносини, і пояснює, на якій підставі вони виникають. Інші групи вказують вид та елементи.

Поняття, види та загальна характеристика правових систем

Розповідь вчителя або повідомлення учнів про системи права

У сучасному світі існують різні системи права, що склалися в окремих державах. Найпоширенішими з них є:

- континентальна, що склалася на основі римського права та існує у державах континентальної Європи;

- англо-саксонська, чи прецедентна, яка поширена в США, Великій Британії та країнах Британської співдружності;
- релігійно-традиційна, в якій об'єднуються релігійні, юридичні та філософські елементи і регулятором суспільних відносин є релігія, традиції, звичаї. Ця система поширена в країнах Азії та Африки (наприклад, мусульманське право).

III. Закріплення знань

1. Що таке система права?
2. Доведіть, що існування тієї чи іншої системи права пов'язане з історичним, культурним, політичним розвитком даної держави.
3. Що таке правовідносини?
4. Доведіть, що правовідносини охоплюють всі сторони нашого життя.

IV. Підсумки уроку

Учитель ще раз наголошує на необхідності дотримуватись правових норм у повсякденному житті.

V. Домашнє завдання

Підготуватися до тематичної атестації з теми «Право. Правова система. Правовідносини».

УРОКИ 37–38

Тема. Поняття процесуального права. Теорія доказів і криміналістики. Тематичне оцінювання за темою «Право. Правова система. Правовідносини»

Мета: дати учням уявлення про теорію доказів і криміналістику; ознайомити з поняттям «процесуальне право»; перевірити й оцінити знання учнів з теми «Право. Правова система. Правовідносини».

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Вивчення нового матеріалу

Кримінально-процесуальне право

Процесуальне право визначає порядок (процедуру) реалізації передбачуваних у нормах матеріального права прав і обов'язків (порядок звернення до суду, оскарження судових рішень, притягнення до різних видів відповідальності та ін.).

Кримінально-процесуальне право — це галузь прав, що врегульовує відносини, які складаються в процесі провадження у кримінальних справах, тобто визначає порядок досудового слідства і судового розгляду таких справ.

Єдиним законодавчим актом кримінально-процесуального права в Україні є Кримінально-процесуальний кодекс України, що базується на Конституції України.

Основними стадіями кримінального процесу є:

- 1) порушення кримінальної справи;
- 2) попереднє розслідування;
- 3) підготовка до судового засідання;
- 4) розгляд справи у суді та винесення вироку;
- 5) оскарження вироку;
- 6) виконання вироку.

Важливим елементом досудового слідства є процес збирання доказів, який в основному спирається на криміналістичні дослідження.

Що вивчає криміналістика?

Криміналістика — юридична наука, що розробляє систему спеціальних прийомів, методів та засобів збирання, фіксації, дослідження та використання судових доказів. Ці методи та засоби використовуються в кримінальному судочинстві з метою попередження, розкриття злочинів, а також використовуються під час судового розгляду кримінальних справ. Найважливішими розділами криміналістики є криміналістична тактика та техніка розслідування й розкриття окремих видів злочинів.

Подальший розгляд цього питання можна провести на основі коротких доповідей учнів по окремих напрямках криміналістики.

III. Контрольна робота

1-й варіант

1. Дайте визначення поняття «право».
2. Назвіть джерела права.
3. 6-річний Н. був зарахований до першого класу загальноосвітньої школи на підставі заяви батьків. Доведіть, що в даному випадку виникли правовідносини, і вкажіть підстави їх виникнення.

2-й варіант

1. Дайте визначення поняття «система права».
2. Складіть структуру правової системи.
3. Громадянин К. придбав у магазині побутової техніки пральну машину. Вкажіть елементи та вид даних правових відносин.

3-й варіант

1. Дайте визначення поняття «правова норма».
2. Що таке матеріальне і процесуальне право?
3. Лікар не надав медичної допомоги хворому. Доведіть, що дана ситуація є юридичним фактом і вкажіть його вид та наслідки.

4-й варіант

1. Дайте визначення поняття «галузь права».
2. Складіть структуру правової норми.
3. Громадянин В. був звільнений з роботи на підставі його власної заяви. Вкажіть елементи даних правових відносин та підстави їх виникнення.

5-й варіант

1. Дайте визначення поняття «система законодавства».
2. Укажіть елементи правовідносин та обставини, за яких правовідносини виникають.
3. «Право голосу на виборах і референдумі мають громадяни України, які досягли на день виборів вісімнадцяти років...» (Ст. 70 Конституції України). Укажіть елементи даної норми права й те, до якої галузі вона належить.

6-й варіант

1. Дайте визначення поняття «інститут права».
2. Складіть схему «Система законодавства».
3. Визначте вид соціальної норми:
 - а) укладання договору позики;
 - б) святкування Великодня;
 - в) сватання перед весіллям;
 - г) неввічливе ставлення до старших.

IV. Підсумки уроку**V. Домашнє завдання**

Продовжити роботу над проектними дослідженнями.

Тема 5

ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

УРОКИ 39–40

Тема. Поняття дисципліни, правопорядку й законності.

Види дисципліни і способи її збереження

Мета: розкрити поняття «дисципліни», познайомитися з видами дисципліни, механізмами її збереження; розвивати навички роботи в групі, формувати правову культуру учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Бесіда

1. Що таке право?
2. Що таке правовідносини?
3. Що є підставою для виникнення правовідносин?
4. На які види поділяються юридичні факти відносно волі суб'єкта?
5. На які види поділяються дії, до яких наслідків кожен з них призводить?

III. Вивчення нового матеріалу

Вивчення даної теми може бути проведене або на основі розповіді вчителя та виконання завдань, або на основі заслуховування та обговорення повідомлень учнів.

Учитель акцентує увагу учнів, що саме правомірним та неправомірним діям та їх наслідкам будуть присвячені наступні теми.

Дисципліна і правопорядок

Дисципліна — це один з принципів суспільного життя, який полягає у вимозі сумлінного виконання чинних правил поведінки.

- Залежно від сфери діяльності суб'єктів суспільних відносин існують так види дисципліни:
державна;
партійних та громадських організацій;

фінансова;
праці;
виробнича;
військова;
навчальна;
екологічна та інші.

- Залежно від способу забезпечення:
примусова;
свідома.

Завдання

Наведіть приклади, пов'язані з дотриманням чи недотриманням норм у різних видах дисципліни.

Правопорядок — це одна зі складових громадського порядку, яка полягає у правовій регламентації суспільних відносин та вимозі додержання чинних правових норм. В основі правопорядку лежить принцип законності.

Законність — це один з принципів державного та суспільного життя, що полягає у вимозі суворого й неухильного додержання законів усіма учасниками правовідносин.

Проблемні завдання

1. Дайте оцінку рівня дотримання дисципліни, правопорядку та законності в нашій країні.
2. Чи потрібна навчальна дисципліна?

Механізми збереження дисципліни та правопорядку

Робота в групах

Запропонуйте механізми збереження дисципліни та правопорядку.

Під час обговорення учитель акцентує увагу на тих методах, які існують у сучасній юридичній практиці, та меті, з якою вони застосовуються (переконання; у разі порушення або коли воно передбачається, — покарання, примус або превентивні (профілактичні) дії; у разі дотримання — заохочення), на гарантії забезпечення правопорядку та законності (економічні, політичні, юридичні, громадські, міжнародні), на необхідності наявності правосвідомості учасників суспільних відносин.

IV. Підсумки уроку

Учитель акцентує увагу, що для дотримання дисципліни та правопорядку потрібні їх юридичні гарантії та правова культура всіх членів суспільства.

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати тему 11 підручника.
2. Написати твір: «Дисципліна та правопорядок — шлях до правової держави».

УРОКИ 41–42

Тема. Правопорушення та його ознаки

Мета: розкрити поняття «осудність» та «неосудність», дати класифікацію правопорушень, розвивати вміння розв'язувати юридичні задачі, застосовувати отримані знання в життєвих ситуаціях, виховувати шанобливе ставлення до закону.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Представлення творів

Заслуховуються та обговорюються твори учнів «Дисципліна та правопорядок — шлях до правової держави».

Завдання

Визначити серед запропонованих правомірні та неправомірні дії.

1. Учень вчасно прийшов до школи.
2. Учень спізнився на урок.
3. Підприємство випустило якісну продукцію.
4. Продукція, яка надійшла до магазину, виявилась неякісною.
5. Підлітки перейшли дорогу на зелене світло світлофора.
6. Підлітки перейшли дорогу в невстановленому місці.

III. Вивчення нового матеріалу

Правопорушення та його ознаки

Учитель. *Правопорушення* — це винне протиправне діяння, вчинене суб'єктом правовідносин.

Ознаки правопорушення:

- 1) виявляється у формі дії або бездіяльності;
- 2) діяння вчинене суб'єктом правовідносин;
- 3) діяння вчинене осудною особою;
- 4) суспільно небезпечне;

- 5) не тільки власне діяння, але й потенційна загроза, що його здатна спричинити;
- 6) винне (умисне чи необережне);
- 7) наявність причинного зв'язку між діянням та суспільно небезпечними наслідками, що настали.

Склад — це система об'єктивних та суб'єктивних ознак, які визнають певне діяння як правопорушення.

1. *Суб'єкт* — це осудна і дієздатна особа, яка вчинила правопорушення.
2. *Суб'єктивна сторона* — наявність вини у формі умислу або через необережність.
3. *Об'єктивна сторона* — діяння у формі дій або бездіяльності, а також умови, обставини, засоби, наслідки тощо.
4. *Об'єкт* — цінності, що охороняються правовою нормою.

Види правопорушень

Залежно від ступеня небезпеки, завданого правопорушенням, вони поділяються на:

- 1) злочини;
- 2) проступки.

Правопорушення розрізняються залежно від галузі права.

1. *Дисциплінарні проступки* — порушення навчальної або юридичної дисципліни, внутрішнього розпорядку організації (установи).
2. *Цивільно-правові* — завдання майнової шкоди, порушення інших майнових або особистих немайнових благ, що захищені законом.
3. *Адміністративні* — порушення встановленого державою порядку в місцях суспільного призначення, а також порядку керування усіма іншими сферами життєдіяльності суспільства.
4. *Кримінальні злочини* — соціально небезпечне діяння або бездіяльність, за яке законом передбачається кримінальна відповідальність.

Більш детальною є класифікація залежно від галузей права, зокрема адміністративні, кримінальні, трудові, фінансові, екологічні, процесуальні та інші.

- Залежно від суб'єктів, що вчинили правопорушення:
 - правопорушення фізичних осіб;
 - правопорушення юридичних осіб;
- Залежно від способу вчинення:
 - вчинене шляхом дії;
 - вчинене шляхом бездіяльності.

- Залежно від об'єкта правопорушення:
правопорушення проти основ національної безпеки;
правопорушення проти життя та здоров'я людини;
правопорушення проти власності;
правопорушення проти громадського порядку тощо.
- Залежно від форм вини:
умисні;
необережні.
- Залежно від мотивів:
скоєні з корисних мотивів;
скоєні з хуліганських мотивів, тощо.

Ознакою правопорушення є карність протиправної поведінки — *юридична відповідальність*. Вона стосується осудних, тобто осіб, що усвідомлюють свої дії або керують ними під час вчинення суспільно небезпечного діяння.

Осудність та неосудність

Осудність — це стан людини, коли вона розуміє характер і значення своїх дій та може керувати ними.

Неосудність — це стан людини, коли вона внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, слабоумства або іншого хворобливого стану психіки не усвідомлює своїх вчинків або не може керувати ними, що виключає її можливість відповідати за ці вчинки.

Неосудною визнається особа за наявності двох критеріїв:

- а) медичного (наявність хоча б одного із хворобливих психічних станів);
- б) юридичного (нездатність особи усвідомлювати характер і значення своїх дій або керувати ними).

Не може бути визнаною неосудною особа, що скоїла злочин у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння.

IV. Закріплення знань

Робота може проводитися за двома варіантами.

Варіант 1

Розв'язання правових задач

Укажіть склад та вид правопорушення.

1. Громадянин П. під час бійки завдав громадянину Д. легких тілесних ушкоджень.

2. Керівництво підприємства протягом трьох місяців не сплачувало робітникам заробітну платню.
3. Студенти одного з навчальних закладів вирішили провести несанкціонований мітинг.
4. 16-річні підлітки спробували вживати спиртні напої під час шкільної дискотеки.
5. Учні, намагаючись зірвати контрольну роботу, зателефонували до школи і повідомили, що школа замінована.
6. Підприємство не виконало договір щодо поставок продукції.
7. Сім'я, повертаючись пізно увечері з театру, перейшла дорогу в невідповідному місці.
8. Громадянин Н. не з'являвся на роботі впродовж декількох днів без поважної причини.
9. Група підлітків була затримана міліцією під час спроби витягти магнітофон з машини, що стояла у дворі.
10. Учень спізнився на урок без поважної причини.
11. Громадянин К. без поважних причин не сплачував борг за кредит, взятий в одному з банків.
12. У магазині торгували неякісними продуктами харчування.

Варіант 1

Клас поділяється на групи, кожній з яких пропонується навести приклади правопорушень в 1–2-х галузях права (перелік галузей може бути обраний самою групою або запропонований вчителем). Інші групи повинні проаналізувати наведений приклад щодо складу й виду правопорушення.

V. Підсумки уроку

Учитель підводить учнів до думки про неприпустимість неправомірної поведінки, оскільки це завдає шкоди як суспільству, так і тому, хто такі дії вчинив.

VI. Домашнє завдання

1. Опрацювати тему 12 підручника.
2. Підготувати одне із запропонованих повідомлень:
 - 1) «Причини та наслідки правопорушень»;
 - 2) «Способи боротьби з правопорушеннями»;
 - 3) «Яким чином можна зменшити число правопорушень?»

УРОКИ 43–44

Тема. Юридичні санкції. Юридична відповідальність

Мета: розкрити зміст понять «юридичні санкції» та «юридична відповідальність», розвивати вміння складати схеми, розв'язувати юридичні задачі, виховувати повагу до законів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Бесіда

1. Поясніть поняття та ознаки правопорушення.
2. Поясніть поняття та назвіть складові елементи правопорушення.
3. Порівняйте поняття «умисна вина» та «необережна вина».
4. Порівняйте поняття «осудність» та «неосудність».
5. Навести приклади злочину, проступку, міжнародного правопорушення.

Повідомлення учнів

Заслуховуються повідомлення учнів на теми:

1. «Причини та наслідки правопорушень»;
2. «Способи боротьби з правопорушеннями»;
3. «Яким чином можна зменшити число правопорушень».

III. Вивчення нового матеріалу

Юридична відповідальність та її види

Учням за допомогою методу «Мозковий штурм» пропонується визначити поняття «відповідальність».

Учитель. *Відповідальність* — це обов'язок відповідати за свої вчинки, тобто покладання на особу, яка порушила певне правило, обов'язку відчутти негативні наслідки своєї поведінки.

Завдання

Згадайте відомі вам соціальні норми.

Учитель. Розрізняють декілька видів відповідальності:

- а) моральна;
- б) політична;
- в) юридична.

Завдання

1. Щодо яких правопорушень застосовується той чи інший вид відповідальності?
2. Спробуйте дати визначення поняття «юридична відповідальність».

Учитель. *Юридична відповідальність* — це передбачені та врегульовані нормами права відносини між правопорушником і державою в особі уповноважених нею органів або іншою особою з приводу вчинення правопорушення.

Елементи юридичної відповідальності:

- 1) державний осуд;
- 2) покарання.

Ознаки юридичної відповідальності:

1. Має публічний характер, тобто здійснюється офіційно.
2. Нерозривно пов'язана з державним примусом як один з його видів.
3. Є таким видом примусу, який може бути застосований лише уповноваженим органом і лише в межах його компетенції.
4. Як правило, до юридичної відповідальності притягується лише особа, що скоїла правопорушення.
5. Її фактичною підставою є наявність у діянні особи складу правопорушення.
6. Потребує процесуальної підстави.
7. Передбачає обов'язок правопорушника перетерпіти лише такі наслідки своєї негативної поведінки, які визначені уповноваженим органом згідно з вимогами закону.

Види примусових покарань

Залежно від характеру правопорушення застосовуються такі види юридичної відповідальності:

- 1) *кримінальна* — за скоєння злочину;
- 2) *адміністративна* — за вчинення адміністративного проступку;
- 3) *цивільно-правова* — це відповідальність фізичної чи юридичної особи перед іншою особою, а у визначених законом випадках і перед державою за невиконання або неналежне виконання покладених на неї договором або законом цивільно-правових обов'язків, а також у випадках заподіяння шкоди іншій особі;
- 3) *господарсько-правова* — за господарське правопорушення, тобто протиправне діяння у сфері господарських правовідносин, яке порушує права іншого учасника цих відносин або третіх осіб;
- 4) *дисциплінарна* — за скоєння дисциплінарного проступку, тобто порушення трудової, навчальної, службової дисципліни;
- 5) *матеріальна* — відповідальність працівника перед власником, з яким він перебуває у трудових правовідносинах, за завдану ним майнову шкоду у зв'язку з виконанням трудових обов'язків.

- б) *конституційна* — відповідальність державного органу або посадової особи за порушення Конституції або конституційного законодавства.
- 7) *міжнародно-правова* — за порушення міжнародного законодавства.

Завдання

Скласти порівняльну таблицю «Юридична відповідальність та характер правопорушення».

Робота в групах

Клас поділяється на пари груп. Одна із груп пропонує приклад правопорушення, інша визначає вид відповідальності, потім групи міняються місцями.

Колективна робота

Учитель пропонує класу визначити види юридичної відповідальності, які настануть внаслідок здійснення правопорушень, приклади яких пропонуються вчителем:

- а) учень був поставлений на внутрішкільний контроль у зв'язку з тим, що систематично пропускав уроки без поважних причин;
- б) водій автомобіля був оштрафований за порушення правил дорожнього руху;
- в) мотоцикліст поїхав на червоне світло і травмував пішохода;
- г) в результаті недбалості робітника було зіпсоване цінне обладнання;
- д) підприємство не сплатило в зумовлений строк за поставлену йому продукцію;
- е) країна порушила міжнародну угоду.

За змістом юридична відповідальність полягає у застосуванні щодо правопорушників засобів державного впливу, тобто примусових покарань.

Види примусових покарань:

- прискіючі, тобто спрямовані на негайне припинення протиправної дії;
- запобіжні, тобто спрямовані на усунення умов, які сприяли вчиненню правопорушення;
- каральні, тобто несприятливі для правопорушника наслідки, звернені безпосередньо на нього;
- правовідновні, тобто покладання на правопорушника обов'язку усунути негативні наслідки, спричинені його протиправною дією;
- компенсаційні, тобто примусове відшкодування завданих правопорушенням матеріальних чи моральних збитків;
- виховні, тобто вплив на свідомість і поведінку суб'єкта правовідносин з метою виховання у них поваги до права і бажання діяти згідно з приписами правових норм.

Завдання

До якого виду належать такі примусові заходи:

- а) позбавлення волі;
- б) затримання правопорушника;
- в) поновлення на роботі незаконно звільненого робітника;
- г) охорона громадського порядку;
- д) задоволення вимоги про виплату компенсації за завдану моральну шкоду?

IV. Підсумки уроку

Учитель акцентує увагу на важливості юридичної відповідальності як інструменту дотримання законності та правопорядку.

V. Домашнє завдання

Опрацювати за підручником тему 13.

УРОКИ 45–46

**Тема. Притягнення до юридичної відповідальності.
Тематичне оцінювання «Правопорушення
та юридична відповідальність»**

Мета: розкрити особливості притягнення юридичної відповідальності; перевірити та оцінити знання та вміння учнів з теми.

*ХІД УРОКУ***I. Організаційний момент****II. Актуалізація знань учнів***Запитання*

- 1. Що таке юридична відповідальність?
- 2. У чому полягає мета юридичної відповідальності?
- 3. Назвіть принципи юридичної відповідальності.

III. Вивчення нового матеріалу**Особливості притягнення до юридичної відповідальності**

Учитель. Учитель наголошує, що урок буде присвячений особливостям притягнення до юридичної відповідальності.

Перш за все для притягнення до юридичної відповідальності мають бути підстави, тобто умови, за наявності яких можливе притягнення правопорушника до юридичної відповідальності:

- наявність норм права, що визначають діяння як правопорушення і передбачають можливість притягнення до юридичної відповідальності;
- факт правопорушення;
- факт застосування права уповноваженим органом у формі винесення індивідуального правового акту про притягнення до юридичної відповідальності.

З умов випливають підстави для притягнення до юридичної відповідальності:

- 1) *фактична* — наявність у діянні особи складу правопорушення, що визначають конкретне діяння як правопорушення (склад та ознаки);
- 2) *процесуальні* — факт застосування права уповноваженим органом, тобто мотивоване рішення цього органу про притягнення конкретної особи до конкретної юридичної відповідальності.

Крім того, існують обставини, що виключають юридичну відповідальність. Окрім уже відомої вам неосудності, це також:

- необхідна оборона, тобто правомірний захист від суспільно небезпечного посягання шляхом завдання шкоди нападникові;
- крайня необхідність — особливі обставини, за яких особа вимушена заподіяти шкоду.

Завдання

Визначте, чи буде притягнутий до юридичної відповідальності:

- а) водій, який, щоб не збити пішохода, що раптово вибіг на дорогу, повернув убік і врізався у вітрину магазину;
- б) громадянин, який затримав злодія за допомогою свого собаки, якщо собака покусав злодія;
- в) громадянин, який, захищаючись від нападників, завдав їм тілесних ушкоджень.

Особливості юридичної відповідальності неповнолітніх

Як відомо, до юридичної відповідальності притягується осудна особа. Однією з умов осудності є дієздатність. Питання юридичної відповідальності неповнолітніх пов'язане з віковою дієздатністю, яка, у свою чергу, зумовлена галуззю права: в адміністративному — 16 років, в кримінальному — у цілому 16 років, в окремих випадках 14 років, цивільно-правова — повна з 18, неповна в 16 років тощо.

Якщо неповнолітня особа не досягла віку, передбаченого конкретною галуззю права, то відповідальність за вчинене правопорушення несуть її батьки (опікуни). Крім того, до неповнолітніх застосовуються не всі види покарань (наприклад, довічне ув'язнення).

IV. Тематичне оцінювання

Картка № 1

1. Порівняйте поняття «правомірна поведінка» і «неправомірна поведінка».
2. Які розрізняють види дисципліни та за якими критеріями?
3. Підлітки в дендропарку зрубали ялинку. Доведіть, що дане діяння є правопорушенням.

Картка № 2

1. Порівняйте поняття «умисна вина» та «необережна вина».
2. Укажіть відомі вам способи забезпечення законності.
3. 16-річний підліток, граючи у футбол, розбив м'ячем вікно. Чи є підстави для притягнення його до юридичної відповідальності?

Картка № 3

1. Порівняйте поняття «дисципліна» та «правопорядок».
2. Що таке правопорушення та які воно має ознаки?
3. Громадянин К. систематично не з'являвся на роботі без поважних причин, за що був звільнений. Укажіть вид правопорушення, використовуючи всі відомі вам критерії.

Картка № 4

1. Порівняйте поняття «законність» та «правопорядок».
2. За якими ознаками правопорушення класифікуються на види?
3. Водій припаркував машину в недозволеному місці. Укажіть вид юридичної відповідальності водія, використовуючи всі відомі вам критерії.

Картка № 5

1. Порівняйте поняття «осудність» та «неосудність».
2. Що таке відповідальність та які її види визнаєте?
3. В якому з наступних випадків особа буде притягнута до юридичної відповідальності, а в якому ні і чому?
 - а) Нічна прибиральниця в магазині зіпсувала ковдру, обливши її водою через необережність.
 - б) Нічна прибиральниця, побачивши, що в залі магазину спалахнула пожежа, загасила її ковдрою, що лежала на полиці, в результаті чого ковдра була зіпсована.

Картка № 6

1. Порівняйте поняття «фактичні підстави юридичної відповідальності» та «процесуальні підстави юридичної відповідальності».
2. Укажіть відомі вам гарантії законності.
3. Водій підприємства, керуючи вантажівкою, порушив правила дорожнього руху, внаслідок чого зіткнувся з іншим автомобілем і пошкодив товар, який він перевозив. Укажіть вид вчиненого правопорушення та юридичної відповідальності згідно з галузями права.

V. Підсумки уроку

Оцінка знань учнів.

VI. Домашнє завдання

Повторити теми «Галузі права», «Нормативно-правові акти», «Система законодавства».

Тема 6

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УРОКИ 47–48

Тема. Конституційне право.

Характеристика Конституції України

Мета: сформувати поняття «джерела конституційного права», розкрити процес прийняття Конституції України, розвивати вміння працювати з юридичними документами, складати таблиці, аналізувати правову ситуацію в країні, виховувати повагу до Конституції держави.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Бесіда

1. Що таке право?
2. Дайте визначення поняття «галузі права».
3. Дайте визначення поняття «нормативно-правовий акт».
4. Укажіть відомі вам види нормативно-правових актів.

III. Вивчення нового матеріалу

Конституція України 1996 р.

Учитель звертає увагу учнів на те, що вони починають вивчати окремі галузі права і ті нормативно-правові акти, на яких ці галузі базуються. Далі дає визначення Конституційного права.

Конституційне право — це система норм, що врегульовують найважливіші суспільні відносини, які складаються в процесі організації та здійснення державної влади.

Далі вчитель вказує, що основним джерелом конституційного права є конституція, і пропонує учням пригадати визначення поняття «конституція»

Конституція — це Основний Закон держави, що закріплює суспільний і державний лад, систему, порядок утворення й компетенцію органів державної влади, виборчу систему, основні права, свободи та обов'язки громадян та інші найважливіші державно-правові інститути і, таким чином, визначає принципи регулювання суспільних відносин.

Учні на основі розповіді вчителя або повідомлення однокласників визначають основні етапи процесу прийняття Конституції 1996 р.

Запитання

Коли була проголошена незалежність України?

Учитель. Незважаючи на те, що з 1991 р. Україна була незалежною державою, певний час на її території була чинною Конституція УРСР. Щоправда, до її змісту були внесені деякі зміни і доповнення, зокрема вилучено преамбулу про будівництво комунізму і положення про керівну роль КПРС, зупинена дія глави другої «Економічна система», засновані такі інститути, як Президент, Кабінет Міністрів, Конституційний Суд, зафіксовано положення про АРК.

Всі ці зміни і доповнення все ж не були спроможні вирішити всіх проблем конституційного регулювання України. Виникла необхідність прийняття нової конституції, яка б не тільки відповідала існуючому рівневі суспільних відносин, але й сприяла б їх подальшому розвитку. З цією метою була створена конституційна комісія. Вона розробила проект нової конституції, який був винесений на всенародне обговорення, після чого повернений на доопрацювання.

Затягування конституційного процесу призвело до поглиблення суперечностей між Верховною Радою та Президентом. З метою їх залагодження 8 червня 1995 р. між ними був укладений Конституційний договір «Про основні засади організації та функціонування державної влади та місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України». Цей договір згодом склав основу нової Конституції України.

Запитання

Коли була прийнята нова Конституція України?

Зміни до Конституції України, прийняті у 2004 р.

Завдання

Скласти порівняльну таблицю «Загальна характеристика змін до Конституції України в 2004 р.».

Запитання для аналізу	1996 р.	2004 р.
1. Форма державного правління		
2. Повноваження у сфері виконавчої влади		
3. Законодавчий процес		
4. Загальна характеристика Верховної Ради та її повноважень		

Запитання для аналізу	1996 р.	2004 р.
5. Загальна характеристика інституту Президента та його повноважень		
6. Органи місцевого самоврядування		
7. Правоохоронні органи		
8. Виборча система		

У ч и т е л ь. У результаті політичної реформи у 2004 р. до Конституції України були внесені деякі зміни.

За Конституцією 1996 р., Президент призначав з погодження Верховною Радою прем'єр-міністра, призначав та звільняв міністрів, голів держадміністрацій, звільняв прем'єр-міністра. Кабінет Міністрів складав повноваження перед новообраним Президентом або міг бути звільнений внаслідок звільнення прем'єр-міністра чи недовіри Верховної Ради.

Згідно зі змінами 2004 р., прем'єр-міністр та міністри призначаються Верховною Радою: прем'єр-міністр, міністр оборони та міністр Збройних Сил за поданням Президента, всі інші — за поданням прем'єр-міністра. Кандидатуру прем'єр-міністра пропонує коаліція депутатських фракцій або одна фракція, що складають більшість від конституційного складу Верховної Ради. Кабінет Міністрів складає повноваження перед новообраною Верховною Радою. Верховна Рада за поданням Президента призначає також голову Служби Безпеки. До компетенції Верховної ради належить і звільнення вищезазначених осіб. Верховна Рада також затверджує Конституцію АРК.

Було збільшено з чотирьох до п'яти років термін повноважень Верховної Ради, яка обирається виключно на пропорційній основі, на відміну від існуючої раніше змішаної. З'явилося положення про коаліцію депутатських фракцій, принципи її формування та основні засади діяльності.

Право законодавчої ініціативи, окрім народних депутатів України, згідно з новою редакцією отримали Президент та Кабінет Міністрів. Втратив таке право Голова Національного Банку України.

У разі подолання вето Президента стосовно прийнятого Верховною Радою закону і якщо Президент його не підписує і не опубліковує у визначений термін, це робить Голова Верховної Ради.

Контроль за надходженнями до бюджету Рахункова палата здійснює не самостійно, а від імені Верховної Ради.

Право розпуску Верховної Ради є прерогативою Президента, але воно чітко обумовлене й доповнене положенням про те, що Верховна Рада

може бути розпущена в разі, якщо протягом місяця не створена коаліція більшості.

Змінено час виборів Президента (з останньої неділі жовтня на останню неділю останнього місяця п'ятирічного терміну).

Уточнені повноваження Президента стосовно половини членів Ради Нацбанку. Він їх і призначає (як і раніше), і звільняє. За поданням Президента Верховною Радою також призначаються, за згодою з прем'єр-міністром, і звільняються Голова Служби Безпеки, Голова Фонду Держмайна, Голова Антимонопольного Комітету, Голова Державного комітету з телебачення і радіомовлення.

Якщо раніше Президент мав право скасовувати акти Кабінету Міністрів у разі їх невідповідності Конституції України, то тепер він має право зупиняти їх дію, водночас звернувшись до Конституційного Суду. Скасовує він лише акти Кабінету Міністрів АРК.

Президент позбавляється права вето на закони щодо змін у Конституції. Водночас скорочується перелік актів Президента, які повинні бути скріплені підписом прем'єр-міністра та профільного міністра.

У разі дострокового припинення повноважень Президента їх виконує Голова Верховної Ради (в попередній редакції прем'єр-міністр).

Кабінет Міністрів є відповідальним перед Президентом і Верховною Радою і підзвітний і підконтрольний Верховній Раді. Раніше він був відповідальний перед Президентом і підзвітний і підконтрольний Верховній Раді. Розширена кількість нормативно-правових актів, якими керується уряд.

До сфери повноважень Кабінету Міністрів тепер входить право самостійно вирішувати питання стосовно утворення, реорганізації та ліквідації міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, раніше вони вирішувались за поданням прем'єр-міністра Президенту. Кабінет Міністрів призначає та звільняє керівників органів центральної виконавчої влади.

Кабінет Міністрів у повному складі може заявити Верховній Раді (раніше Президенту) про свою відставку, але може продовжувати виконувати повноваження до початку роботи нового уряду (раніше формування нового уряду обмежувалось у часі).

Розширені повноваження прокуратури. Їй повернуті наглядові функції. Генеральний прокурор призначається і звільняється Верховною Радою за поданням Президента.

З чотирьох до п'яти років збільшився термін повноважень депутатів місцевих рад.

Учитель перевіряє зміст таблиці «Загальна характеристика змін до Конституції України в 2004 р.», яку заповнили учні.

Робота для закріплення знань

Бесіда з учнями на тему «Наслідки політичної реформи 2004 р.».

Аналіз змісту Конституції України

Розгляд цього питання проводиться у формі колективної роботи з Конституцією України.

Завдання

1. Назвіть основні складові Конституції України.
2. Укажіть назву кожного з 15 розділів.
3. Укажіть загальну кількість статей.
4. Який розділ Конституції України є найбільшим за обсягом?

За наявності часу вчитель дає загальну характеристику Конституції України, вказуючи на те, що вона є писаною, жорсткою (складна процедура внесення змін) та унітарною (за формою територіального устрою держави).

IV. Підсумки уроку

Учитель вказує на важливість Конституції України та необхідність її дотримання.

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати тему 1 підручника.
2. Підготувати виступи на тему «Конституція України і проблеми союдення».
3. Повторити тему «Громадянство».

УРОКИ 50–51**Тема. Декларація про державний суверенітет
та Акт проголошення незалежності України.
Громадянство України**

Мета: розкрити основні положення Декларації про державний суверенітет та Акта проголошення незалежності України; розглянути процес набуття та припинення громадянства України; розвивати вміння працювати з юридичними документами й розв'язувати юридичні задачі.

ХІД УРОКУ**I. Організаційний момент**

II. Актуалізація знань учнів

Бесіда

1. Що таке Конституція?
2. Коли була прийнята Конституція України?
3. Дати характеристику Конституції України.

Виступи учнів

Заслуховуються та обговорюються виступи учнів на тему «Конституція України і проблеми сьогодення».

III. Вивчення нового матеріалу

Декларація про державний суверенітет та Акт проголошення незалежності України

Учитель. Нормативно-правовою базою для Конституції України були Декларація про державний суверенітет, прийнята 16 липня 1990 р., та Акт проголошення незалежності України, прийнятий 24 серпня 1991 р, чинність якого була підтверджена на загальноукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р.

Завдання

Опрацювати текст Декларації про державний суверенітет та Акта проголошення незалежності України і відповісти на запитання:

1. На яких принципах базується розвиток України як суверенної держави?
2. Хто визнається єдиним джерелом влади в Україні?
3. За яким принципом працюють органи державної влади в Україні?
4. Кому належить виключне право володіння, користування та розпорядження національними багатствами України?
5. Як вирішується питання щодо законодавчої бази в Україні?
6. Яким чином обґрунтоване право України на проголошення суверенітету та незалежності?

Учитель наголошує, що згодом основні принципи і положення про суверенітет були закріплені в Конституції України 1996 р. та законах України.

Громадянство України

Робота може проводитися за двома варіантами.

Варіант 1

Під час роботи над цим питанням актуалізуються знання учнів з теми «Громадянство», які доповнюються роботою над поняттям «громадянство України», конституційними принципами громадянства Україн-

ни і практичною роботою над Законом України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р.

Запитання для актуалізації знань учнів

1. Що означають поняття «громадянство» та «громадянин»?
2. Хто, окрім громадян, проживає на території кожної держави?
3. Назвіть головні підстави для набуття громадянства будь-якої країни.

Робота з Конституцією України

Опрацюйте статті 3, 25 Конституції України та визначте основні конституційні принципи інституту громадянства в Україні.

Практична робота із законом «Про громадянство України»

1. Визначити зміст поняття «громадянство України».
2. Клас поділяється на групи, кожна з яких за допомогою Закону України «Про громадянство України» аналізує правові ситуації. У ході цього аналізу та ознайомлення з текстом закону учні роблять висновки про підстави набуття та припинення громадянства України.

Згідно із Законом України «Про громадянство України» громадянство України надається:

- 1) при народженні;
- 2) за територіальним походженням;
- 3) внаслідок прийняття до громадянства України;
- 4) внаслідок поновлення у громадянстві України;
- 5) внаслідок всиновлення;
- 6) внаслідок встановлення над дитиною опіки чи піклування;
- 7) внаслідок встановлення над особою, визнаною судом недієздатною, опіки;
- 8) у зв'язку з перебуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини;
- 9) внаслідок встановлення батьківства;
- 10) за іншими підставами, передбаченими законом.

Якщо дитина народилася за межами України або громадянином України є один з батьків, громадянства України дитина набуває на підставі заяви батьків.

Варіант 2

Другим варіантом розгляду цього питання може бути розповідь учителя і, як закріплення, колективна робота над юридичними задачами.

Учитель. *Громадянство України* — це правовий зв'язок між фізичною особою та українською державою, який виявляється в їхніх взаємних правах та обов'язках.

Громадянство України регулюється Конституцією України та Законом України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. і прийнятими відповідно до них законодавчими актами.

Задача № 1

Чи має підстави для набуття громадянства України особа без громадянства, один з батьків якої є громадянином України?

Задача № 2

За яких умов особі без громадянства, один з батьків якої є громадянином України, можуть надати українське громадянство?

Задача № 3

Чи має підстави для набуття громадянства України дитина, народжена в Польщі, якщо один з її батьків, що постійно проживають у Польщі, є громадянином України? За якої умови дитині нададуть українське громадянство?

Задача № 4

Чи є підстави для набуття громадянства України в дитини, що народилася в Україні, батьки якої є особами без громадянства і постійно проживають в Україні останні п'ять років?

Задача № 5

Чи є підстави для набуття громадянства України у дитини, яка народилась на території України, батьки якої не встановлені?

Задача № 6

Чи має підстави для набуття громадянства України дитина, народжена особою без громадянства, що летіла в літаку, який належить українській авіакомпанії, в момент, коли літак перебував над територією Росії?

Задача № 7

Подружжя Іваненків виїхало на ПМЖ до Сполучених Штатів. Згодом вони отримали американське громадянство. Чи буде за ними збережене громадянство України?

Задача № 8

Громадянин К. без згоди державних органів України пішов на військову службу іноземної держави. Чи втратить він українське громадянство?

Умови набуття та припинення громадянства

Умовами прийняття до громадянства є:

- 1) визнання та виконання Конституції і законів України.

- 2) неперебування в іноземному громадянстві або зобов'язання припинити іноземне громадянство;
- 3) безперервне проживання на законних підставах в Україні протягом п'яти років. Це правило не поширюється на особу, яка перебуває у шлюбі з громадянином України та проживає в Україні на законних підставах протягом двох років;
- 4) отримання дозволу на постійне проживання в Україні;
- 5) володіння українською мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування. Ця умова не поширюється на осіб, які мають певні фізичні вади (сліпі, глухі, німі);
- 6) наявність законних джерел існування. Це не стосується осіб, яким надано статус біженців.

Умовами для припинення громадянства України є:

- вихід з громадянства України;
- втрата громадянства України;
- підстави, передбачені міжнародними договорами України.

IV. Підсумки уроку

Учитель ще раз підкреслює важливість для громадян України дотримуватись законів своєї держави та поважати їх.

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати параграф 1, 4 теми 2 підручника.
2. Підготувати повідомлення про основні напрямки зовнішньої політики України:
 - 1) «Україна та міжнародні організації»;
 - 2) «Участь України в СНД»;
 - 3) «Двосторонні відносини України».

УРОКИ 51–52

Тема. Державна мова в Україні.

Політика України у сфері міжнародних відносин

Мета: сформувати поняття «державна мова», визначити юридичний статус української мови як державної, розкрити особливості політики України у сфері міжнародних відносин, розвивати вміння працювати з юридичними документами й давати оцінку подіям та фактам сьогодення, виховувати повагу до рідної мови.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

Учні отримують завдання підготуватися до захисту проектів з таких тем:

- «Конституція України — Основний Закон держави»;
- «Конституційний процес в Україні»;
- «Верховна Рада України»;
- «Кабінет Міністрів України»;
- «Інститут Президентства в Україні»;
- «Верховний Суд України»;
- «Функції та повноваження прокуратури України»;
- «Повноваження міліції».

II. Вивчення нового матеріалу

Державна мова України

Учитель. *Державна мова* — це визначена законом мова, яка має використовуватися органами законодавчої та державної виконавчої влади, в судочинстві, освіті тощо.

Питання мовної політики української держави юридично закріплене в Конституції України, Законі України «Про мови в Україні» від 28 жовтня 1989 р., рішенням Конституційного Суду від 14 грудня 1999 р. щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі навчальних закладах України, Законами України «Про національні меншини в Україні», «Про освіту», «Про інформацію», «Про телебачення і радіомовлення», «Про видавничу справу», «Про рекламу», «Про друковані засоби масової інформації та пресу в Україні» тощо.

Робота з Конституцією України

та Законом України «Про мови в Україні» від 28 жовтня 1989 р.

1. Яку мову Конституція України визначає як державну?
2. Які дії держави передбачає Конституція щодо державної мови?
3. Які принципи мовної політики закріплені в Конституції України стосовно інших мов?
4. Яким чином передбачалось впровадження державної мови Законом України «Про мови в Україні»?
5. Які обов'язки, згідно з цим Законом, мають громадяни України щодо державної мови?
6. Яка державна політика щодо інших мов передбачена цим Законом?

Проблемні питання

1. Дайте оцінку політики Української Держави щодо впровадження державної мови.
2. Дискусія на тему: «Чи потрібно надати російській мові статус другої державної?»

Міжнародні відносини України

Учитель. Принципи міжнародних відносин України закріплені в її Конституції.

Робота з текстом Конституції

1. На що спрямована зовнішньополітична діяльність України?
2. Якими шляхами передбачено втілення основних зовнішньополітичних пріоритетів?
3. На яких принципах базується міжнародна політика України?
4. На основі чого здійснюються взаємовідносини України з іншими державами?

Учитель. *Міжнародний договір* — це узгоджене волевиявлення двох або більше суб'єктів міжнародних відносин про встановлення взаємних прав та обов'язків.

Процес укладання, ратифікації (легалізації), виконання та денонсації (розірвання) міжнародних договорів України регламентує Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. Його дія поширюється на всі види та форми міжнародних договорів України.

Згідно з цим Законом міжнародні договори можуть укладатися:

- а) *від імені України*: політичні, територіальні, мирні, щодо прав і свобод людини, про громадянство, про участь України в міждержавних союзах, про військову допомогу, про використання території та природних ресурсів України тощо. Ці договори готуються Міністерством закордонних справ, розглядаються урядом й подаються у вигляді пропозицій Президенту, який має виключні повноваження на ведення переговорів щодо укладання і підписання такого договору. Договори обов'язково проходять процедуру ратифікації Верховною Радою України;
- б) *від імені уряду*: з економічних, торговельних, науково-технічних питань, що належать до його компетенції. Уряд або за його дорученням Міністерство закордонних справ веде переговори, й уряд приймає рішення щодо укладання такого договору;
- в) *від імені міністерств та інших органів центральної влади* в межах їх компетенції відповідним міністерством або відомством разом з Міністерством закордонних справ.

Переговори про укладення та підписання договорів ведуться лише уповноваженими на це особами, але Президент, прем'єр-міністр і міністр закордонних справ мають вести такі переговори без спеціальних повноважень.

Договір, який не потребує ратифікації, легалізується їх затвердженням:

- Президентом — у формі указу;
- урядом — у формі постанови.

Укладені та легалізовані міжнародні договори вимагають беззаперечного виконання і неухильного дотримання. Нагляд за цим здійснює Міністерство закордонних справ.

Якщо в міжнародному договорі, що має силу закону, містяться інші правила, ніж ті, що передбачені національним законодавством України, то встановлюються правила, що діють у міжнародному законодавстві.

У разі істотного порушення умов договору іншою стороною Україна має право на його денонсацію.

Запитання

1. Якими документами визначаються принципи та регламентується міжнародна діяльність України?
2. Що таке міжнародний договір?
3. Які органи чи уповноважені особи і від чийого імені мають право укласти міжнародні договори?
4. Яким чином відбувається легалізація міжнародних договорів?

Виступи учнів з повідомленнями про різні напрямки зовнішньої політики України та їх обговорення.

Заслуховуються та обговорюються повідомлення учнів про основні напрямки міжнародної діяльності України: «Україна та міжнародні організації», «Україна у складі СНД», «Двосторонні міжнародні відносини України». Під час обговорення учням пропонується дати оцінку зовнішньополітичній діяльності Української Держави.

III. Підсумки уроку

Учитель акцентує увагу, що в реалізації як мовної, так і міжнародної політики необхідно дотримуватись законності, прав та свобод.

IV. Домашнє завдання

1. Опрацювати параграф 5, 8, 9, теми 2 підручника.
2. Підготувати повідомлення: «Моє ставлення до мовної політики Української Держави», «Моє ставлення до міжнародної політики Української Держави».

3. Повторити теми «Права свободи та обов'язки людини і громадянина», «Державна влада».

УРОКИ 53–54

Тема. Конституційні права, свободи та обов'язки. Органи місцевого самоврядування

Мета: розкрити поняття «конституційні права, свободи та обов'язки», з'ясувати правові організації державної влади та місцевого самоврядування в Україні, розвивати вміння працювати з юридичними документами, застосовувати отримані знання, виховувати правову культуру учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Вивчення нового матеріалу

Конституційні права, свободи та обов'язки

Розгляд питання доцільно почати із загальної характеристики конституційного права.

Учитель. *Конституційне право* — це система норм, що врегульовують найважливіші суспільні відносини, які складаються в процесі організації та здійснення державної влади.

Конституційне право регулює відносини, які:

- характеризують державний суспільний лад;
- пов'язані з визначенням засад правового статусу особи та його гарантій;
- визначають особливості організації державної влади;
- визначають систему, порядок організації та комплектації місцевого самоврядування;
- визначають економічну систему суспільства.

Основним джерелом конституційного права є конституція. Іншими джерелами конституційного права є Конституція Автономної республіки Крим, конституційні закони та звичайні закони, що врегульовують основні аспекти державно-правових відносин, підзаконні акти, що розвивають і деталізують основні положення законів, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою. Норми конституційного права є основоположними для інших галузей права, вони наділені найвищою юридичною силою.

Бесіда

1. Що означають поняття «права» та «свободи», «обов'язок»?
2. Яким чином класифікуються права та свободи?

Учитель. Права і свободи поділяються також на основні (конституційні) та інші (ті, що передбачені в поточних законах).

Основні (конституційні) права та свободи — це права та свободи, що закріплені в Конституції й визначають найважливіші відносини між особою і державою.

Робота з текстом Конституції України

Опрацюйте статті 24–29 Конституції України й визначте, на яких принципах базується дотримання конституційних прав в Україні.

Практична робота

Учні працюють з Розділом 2 Конституції України та складають таблицю «Конституційні права, свободи та обов'язки громадян України».

№ статті Конституції	Назва права	Вид за змістом	Чим гарантоване	Чим забезпечене

Бесіда

1. Що вивчає конституційне право?
2. Назвіть права та свободи громадян України.
3. Назвіть конституційне закріплення цих прав.

Конституційно-правові засади організації державної влади та місцевого самоврядування в Україні

Завдання

Визначте загальні засади організації державної влади та місцевого самоврядування в Україні.

Запитання

1. Що означає поняття «державна влада»?
2. На яких принципах повинна базуватись діяльність державної влади?
3. На які три гілки розподіляється державна влада?

Робота з текстом Конституції України

1. Хто, згідно з Конституцією України, є носієм влади в Україні?
2. Яким чином народ здійснює свою владу?
3. Спираючись на статті 75, 102, 113, 118, 124 та 147 Конституції України, назвіть органи, що виконують функції законодавчої, виконавчої та судової влади в Україні.
4. Хто є главою держави в Україні?

Учитель. Владними повноваженнями в Україні також наділені прокуратура, Національний Банк України, Уповноважений Верховної Ради з прав людини тощо, хоч вони не є органами державної влади.

Крім того, в нашій країні діють органи місцевого самоврядування. Порядок їхньої роботи визначений Конституцією України, Законами України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р., «Про службу в місцевих органах самоврядування» від 7 червня 2001 р., «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 р. та «Про органи самоорганізації населення» від 11 липня 2001 р.

Робота з текстом Конституції України (Розділ 11)

1. Що таке самоврядування?
2. Які органи виконують функції місцевого самоврядування?
3. Що є територіальною основою місцевого самоврядування?
4. У чому виражена правова, організаційна, матеріальна та фінансова автономія місцевого самоврядування?
5. На основі яких принципів діють органи місцевого самоврядування?

Проблемні питання

1. Наскільки реальним та дієвим є розподіл державної влади в Україні?
2. Дайте оцінку діяльності державної влади й місцевого самоврядування в Україні.
3. Яким чином, на ваш розсуд, можна покращити діяльність державної влади і місцевого самоврядування в Україні?

III. Підсумки уроку

Учитель акцентує увагу, що діяльність державної влади і місцевого самоврядування в Україні потребує вдосконалення, перш за все в питаннях дотримання законів та прав людини.

IV. Домашнє завдання

1. Опрацювати параграф 1 теми 1, тему 3, параграф 1, 8 теми 4 підручника.
2. Підготувати твір-розсуд на одну із запропонованих тем:
 - 1) «Чи реалізуються конституційні права людини в Україні?»;
 - 2) «Як я оцінюю діяльність органів місцевого самоврядування в моєму місті (районі)?»;
 - 3) «Ваші пропозиції щодо вдосконалення діяльності державної влади та місцевого самоврядування в Україні».
3. Повторити тему «Безпосередня демократія».

4. Окремі учні отримують завдання підготувати повідомлення:
 - 1) «Про судоустрій України»;
 - 2) «Про вищу раду юстиції».

УРОКИ 55–56

Тема. Виборча система України. Судова влада в Україні. Суди загальної юрисдикції

Мета: розкрити конституційні засади виборчої системи України, поняття та порядок організації судової влади в Україні, розвивати вміння працювати з юридичними документами, висловлювати власну точку зору стосовно явищ сьогодення, виховувати правову культуру.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Заслуховуються та обговорюються твори-розсуди, підготовлені учнями:

1. «Чи реалізуються конституційні права людини в Україні?»;
2. «Як я оцінюю діяльність органів місцевого самоврядування в моєму місті (районі)?»;
3. «Ваші пропозиції щодо вдосконалення діяльності державної влади та місцевого самоврядування в Україні».

III. Вивчення нового матеріалу

Виборча система в Україні

Учитель. *Виборча система* — це визначений законом порядок формування виборних органів держави.

Правові норми, які регулюють цей процес, складають окремий інститут конституційного права — *виборче право*.

Основними джерелами виборчого права в Україні є Конституція України та Закони України «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори Президента України», «Про вибори депутатів Верховної Ради автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних та міських голів», «Про відкликання народних депутатів України», «Про Центральну виборчу комісію» тощо.

Бесіда

1. Що таке вибори?

2. Назвіть основні принципи проведення виборів.
3. Назвіть відомі вам виборчі системи.

Подальший розгляд теми може відбуватися у формі колективної роботи з текстом Конституції України (Розділ 3) або заслуховування та обговорення повідомлень учнів, які отримали випереджальне завдання, з питань виборчого процесу.

По закінченні роботи учні мають відповісти на такі запитання:

1. На яких принципах базується виборча система в Україні?
2. Хто має право брати участь у виборах?
3. Що означає принцип рівності в процесі виборів?
4. Що означає поняття «пряме виборче право»?
5. Що означають принципи «вільні та таємні вибори»?
6. Яка виборча система є чинною сьогодні в Україні?
7. Коли проводяться чергові вибори депутатів всіх рівнів та Президента України?
8. Коли проводяться позачергові вибори?
9. Назвати й коротко охарактеризувати основні етапи виборчого процесу в Україні.

Проблемне запитання

У чому полягають переваги та недоліки існуючої на сьогодні в Україні виборчої системи?

Судова влада в Україні

Учитель. Правові засади судової влади та питання судоустрою в Україні визначені в Конституції України та Законі України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 р., Законі України «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 р., Законі України «Про вищу раду юстиції» від 15 січня 1998 р. (зі змінами).

Колективна робота з тестом Конституції України (Розділ 8)

1. Як Конституція України визначає основну функцію судової влади?
2. Які органи, згідно з Конституцією, повинні виконувати цю функцію?
3. На яких засадах здійснюється правосуддя в Україні?
4. На вирішення яких питань поширюється юрисдикція судів?
5. Хто здійснює правосуддя в Україні?
6. Яким чином народ бере участь у здійсненні правосуддя?
7. На яких засадах здійснюється судочинство в Україні?
8. Яким чином, згідно з Конституцією України, забезпечується незалежність судової влади?

Суди загальної юрисдикції

У ч и т е л ь. Органами судової влади в Україні є суди загальної юрисдикції, спеціальні суди та Конституційний Суд України.

Робота з текстом Конституції України (Розділ 8)

1. На яких принципах, згідно з Конституцією України, базується система судів загальної юрисдикції?
2. Назвіть основні ланки цієї системи.
3. Хто може бути рекомендований на посаду професійного судді?
4. Яким чином відбувається призначення та звільнення суддів?
5. Яким чином відбувається призначення та звільнення Голови Верховного Суду України?

Заслуховування та обговорення повідомлень учнів, які отримали випереджальне завдання, — «Про судоустрій України» та «Про Вищу раду юстиції».

Запитання

1. Які види судочинства існують в Україні?
2. Що означають принципи територіальності та спеціалізації щодо судоустрою України?
3. Яким чином забезпечується можливість оскарження судового рішення?
4. Які функції виконує Верховний Суд України?
5. Хто може виконувати функції народних та присяжних засідателів?
6. Як формується Вища рада юстиції?
7. Які питання належать до її компетенції?

Проблемне питання

Чи є судова система України ефективною та незалежною?

IV. Підсумки уроку

Учитель вказує на важливість інституту виборів і незалежної судової влади в демократичній державі і на необхідність вдосконалення виборчої і судової системи в Україні.

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати тему 5 та параграф 1–3 теми підручника.
2. Підготувати твір-роздум на одну із запропонованих тем:
 - 1) «Мій погляд на вдосконалення виборчої системи в Україні»;
 - 2) «Як вдосконалити судову систему в Україні?»

УРОКИ 57–58

Тема. Конституційний Суд України.

Правоохоронні органи і прокуратура

Мета: розкрити зміст поняття «Конституційний Суд», з'ясувати склад, порядок формування, повноваження, особливості діяльності Конституційного Суду України; дати характеристику системи правоохоронних органів в Україні, закріпити вміння аналізувати документи; виховувати правову культуру.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Заслуховування та обговорення творів-роздумів:

1. «Мій погляд на вдосконалення виборчої системи в Україні»;
2. «Як вдосконалити судову систему в Україні?»

III. Вивчення нового матеріалу

Конституційний Суд України

(єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні)

Запитання

1. Яка основна функція судової влади в Україні?
2. Які органи здійснюють правосуддя в Україні?

У ч и т е л ь. Окрім судів загальної юрисдикції, в Україні діє Конституційний Суд. Правові засади та принципи його діяльності закріплені в Конституції України (розділ XII ст. 147–153) та Законі України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р.

Колективна робота з текстом Конституції України

1. Як Конституцією України визначена юрисдикція Конституційного Суду?
2. Яким чином формується Конституційний Суд України?
3. Хто може претендувати на посаду Конституційного Судді України?
4. Які повноваження має Конституційний Суд?
5. Які рішення виносить Конституційний Суд?
6. Хто може звертатись до Конституційного Суду України?
7. На якій підставі може бути звільнений суддя Конституційного Суду?
8. Яким чином визначається порядок роботи та організація Конституційного Суду України?

Повідомлення учнів

Заслуховується та обговорюється повідомлення учня, що отримав випереджальне завдання, «Про Конституційний Суд України».

Запитання

1. На яких принципах ґрунтується діяльність Конституційного Суду України?
2. Яким чином формується керівництво Конституційного Суду?
3. Що є допоміжними органами Конституційного Суду з питань його робочої діяльності, з питань відкриття провадження та розгляду справ?
4. Які повноваження Конституційного Суду визначені Законом?
5. Які форми звернення до Конституційного Суду передбачає Закон?
6. Хто згідно із законом має вносити такі подання та звернення?
7. На яких підставах Конституційний Суд може відмовити у впровадженні в справі?
8. В якій формі відбувається робота Конституційного Суду?
9. Коли засідання та пленарні засідання Конституційного Суду вважаються повноважними?
10. Яка кількість суддів необхідна для ухвалення рішення?
11. Який термін передбачає закон для провадження у справах та розгляду справ?
12. Які рішення приймає Конституційний Суд?

Система і загальна характеристика правоохоронних органів України*Запитання для актуалізації знань учнів*

1. Що таке правоохоронні органи?
2. Які функції виконують правоохоронні органи?
3. Які державні та недержавні органи належать до системи правоохоронних органів?

Розгляд цього питання може проводитися за двома варіантами.

Варіант 1

Учитель. Єдиного уявлення про те, які органи належать до правоохоронної системи, немає. Основним критерієм визначення цієї системи є правоохоронні функції.

Виходячи з цього, до системи правоохоронних органів України належать органи МВД (міліція, пожежний нагляд, внутрішні війська тощо), Служба безпеки, Міністерство юстиції, митні органи, збройні сили, РНБО, контрольно-наглядові служби (прокуратура, податкова служба, служба санітарного нагляду, служба пожежного нагляду тощо), нотаріат, адвокатура.

Вони діють на принципах законності, поваги до прав та свобод особи, гуманізму, соціальної справедливості, рівності, взаємодії з громадянами України.

Правоохоронні органи та їх функції

1. Основними завданнями міліції є:

- забезпечення особистої безпеки громадян;
- захист прав, свобод і законних інтересів громадян;
- припинення правопорушень та запобігання їх вчиненню;
- охорона та забезпечення громадського порядку;
- виявлення та розкриття злочинів та розшук осіб, які їх скоїли;
- забезпечення безпеки дорожнього руху;
- захист власності від злочинних посягань;
- виконання кримінальних покарань та адміністративних стягнень тощо.

Крім того, органи внутрішніх справ забезпечують:

- виконання кримінальних покарань;
- пожежну безпеку та безпеку дорожнього руху;
- захист державних об'єктів;
- охорону майна всіх форм власності.

2. До завдань СБУ належать:

- захист державного суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України;
- захист законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб, посягань з боку окремих організацій, груп, осіб;
- забезпечення охорони державної таємниці, а також попередження, виявлення й розкриття злочинів проти миру й безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління та економіки та інших протиправних дій, що безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

3. Функцією міністерства юстиції є:

- забезпечення реалізації державної правової політики, політики з питань громадянства, міграційних та міжнаціональних відносин;
- координація діяльності судових органів і здійснення їх методичного, організаційного та господарського забезпечення.

4. Органи митного контролю виконують такі функції:

- забезпечують виконання митних правил;
- запобігають контрабандному ввезенню та вивезенню цінностей з країни.

5. Збройні сили України (зокрема прикордонна служба):
 - забезпечують суверенітет та територіальну цілісність країни;
 - захищають країну від зовнішньої агресії.
6. Державні служби (інспекції, адміністрації) — податкова, санітарна, рибоохоронна, лісової охорони та інші — здійснюють функцію контролю й нагляду за дотриманням установлених правовими актами правил.
7. Судово-експертні установи проводять дослідження речових доказів з метою встановлення судової істини.
8. Прокуратура виконує такі функції:
 - нагляду за дотриманням законів;
 - підтримки державного обвинувачення в суді;
 - розслідування окремих категорій злочинів.

Варіант 2

Практична робота

Клас поділяється на 6 груп, кожна з яких отримує для опрацювання один із законів, що стосується правоохоронних органів, опрацьовує його і готує повідомлення за поданим алгоритмом.

- *1-а група.* Закон України «Про міліцію» від 20 грудня 1991 р.
- *2-а група.* Закон України «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 р.
- *3-я група.* Закон України «Про Раду Національної безпеки та оборони України» від 5 березня 1998 р.
- *4-а група.* Закон України «Про адвокатуру» від 19 грудня 1992 р.
- *5-а група.* Закон України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р.
- *6-а група.* Закон України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р.

Завдання та запитання

1. Визначити структуру та основні функції даного правоохоронного органу.
2. З яких елементів складається структура правоохоронних органів України?
3. За якими принципами вони діють?
4. Які функції виконує міліція?
5. Які структурні підрозділи міліції їх виконують?
6. Які функції виконують Збройні сили України?
7. Які функції виконує Служба безпеки України?
8. Які функції виконує РНБО?
9. Які правоохоронні функції виконує нотаріат?

10. Які функції виконує адвокатура?
11. Які функції виконує Державна податкова служба?
12. Які функції виконує прокуратура України?
13. Дайте оцінку роботі правоохоронних органів України.

IV. Підсумки уроку

V. Домашнє завдання

Підготуватись до захисту проектів та річного оцінювання.

УРОКИ 59–60

Тема. Конституційне право. Захист проектів.

Річне оцінювання

Мета: захист учнівських проектів; контроль та перевірка знань учнів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Захист проектів з Конституційного права

Учні захищають проекти за такими темами:

- «Конституція України — Основний Закон держави»;
- «Конституційний процес в Україні»;
- «Верховна Рада України»;
- «Кабінет Міністрів України»;
- «Інститут Президентства в Україні»;
- «Верховний суд України»;
- «Функції та повноваження прокуратури України»;
- «Повноваження міліції».

III. Річне оцінювання

Варіант 1

І рівень

1. Визначте назву теорії походження держави і права, авторами якої були К. Маркс та Ф. Енгельс.
 - а) Теологічна;
 - б) договірна;
 - в) економічна;
 - г) насильства;

2. Із нижченаведених обставин визначте ту, яка не виключає юридичної відповідальності.
 - а) Необхідна оборона;
 - б) крайня необхідність;
 - в) діяння, пов'язане з ризиком;
 - г) службовий примус.
3. Визначте дату прийняття Конституції України.
 - а) 24 серпня 1991 р.;
 - б) 28 червня 1996 р.;
 - в) 16 липня 1990 р.;
 - г) 1 грудня 1991 р.
4. Із нижченаведених виборчих систем визначте ту, за якою обираються депутати міських та сільських рад.
 - а) Пропорційна;
 - б) змішана;
 - в) мажоритарна з одномандатним округом;
 - г) мажоритарна з багатомандатними округами.
5. Із нижченаведених ознак оберіть ту, що є ознакою юридичної особи.
 - а) Здатність бути позивачем та відповідачем у суді;
 - б) наявність майна, яке є державною власністю;
 - в) наявність майна, яке є комунальною власністю;
 - г) стовідсоткова сплата податків.
6. Яка гілка влади формується виключно шляхом виборів?
 - а) Законодавча;
 - б) виконавча;
 - в) судова.

II рівень

Дайте визначення понять:

- а) правопорушення;
- б) функції держави;
- в) правова система.

III рівень

Охарактеризуйте виборчу систему України.

IV рівень

У зв'язку із прийняттям колегією Конституційного Суду України рішення про відмову у відкритті впровадження по одній зі справ за конституційним поданням це питання було винесено на пленарне засідання Конституційного Суду. На цьому засіданні була присутня така кількість

суддів, за якою пленарне засідання є повноважним. З числа присутніх за відкриття впровадження у справі проголосувала така кількість суддів, яка є рівною строку повноважень Голови Конституційного суду.

Скільки голосів не вистачило для прийняття позитивного рішення? Відповідь поясніть.

Варіант 2

Грівень

1. Визначте назву теорії походження держави та права, авторами якої були Спенсер і Ландау.
 - а) Органічна;
 - б) психологічна;
 - в) насильства;
 - г) економічна.
2. Із нижченаведених обставин визначте ту, що виключає юридичну відповідальність, право на яку (обставину) є абсолютним.
 - а) Крайня необхідність;
 - б) уявна оборона;
 - в) необхідна оборона;
 - г) діяння, пов'язане з ризиком.
3. Визначте дату прийняття Акта проголошення незалежності України.
 - а) 16 липня 1990 р.;
 - б) 24 серпня 1991 р.;
 - в) 28 червня 1996 р.;
 - г) 1 грудня 1991 р.
4. Із нижчеперерахованого переліку виборчих систем визначте ту, за якою обираються народні депутати України.
 - а) Пропорційна;
 - б) мішана;
 - в) мажоритарна з одномандатним округом;
 - г) мажоритарна з багатомандатними округами.
5. Із нижченаведених визначте підставу для дострокового припинення народного депутата України.
 - а) Відкликання народного депутата виборцями;
 - б) складення повноважень за його особистою заявою;
 - в) виключення народного депутата зі складу депутатської фракції;
 - г) вступ до політичної партії, кандидати від якої не стали народними депутатами України.

6. Визначте метод державного управління:

- а) стимулювання;
- б) сполучення;
- в) адміністрування.

II рівень

Дайте визначення понять:

- а) юридична відповідальність;
- б) форми державного устрою;
- в) система права.

III рівень

Охарактеризуйте конституційно-правові засади діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні.

IV рівень

На засіданні Верховної Ради України була присутня така кількість народних депутатів, яка є в 20 разів більшою за вік, по досягненні якого особа є повністю дієздатною. За внесення до порядку денного питання про відповідальність Кабінету Міністрів України висловилися половина депутатів з числа присутніх.

Визначте, скільки голосів не вистачило для прийняття рішення. Відповідь поясніть.

Відповіді

I варіант: 1 в; 2 г; 3 б; 4 а; 6 а.

II варіант: 1 а; 2 г; 3 б; 4 а; 5 а; 6 в.

IV. Підсумки уроку

Учитель пояснює критерії оцінювання контрольної роботи та разом із класом оцінює рівень досягнутих знань.

Система оцінювання

I рівень

За кожно правильно надану відповідь учні отримують 0,5 бала, а загалом — 3 бали.

II рівень

Кожна правильна відповідь оцінюється в 1 бал, разом — 3 бали.

III рівень

Відповідь на це запитання оцінюється до 3-х балів.

IV рівень

Відповідь на запитання оцінюється до 3-х балів.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Акопян А. Г., Акопян Т. Г.* Матеріали к курсу «Основи українського державства і права». — Артемівськ, 1993.
2. *Авер'янов В. Б.* Органи виконавчої влади в Україні. — К., 1997.
3. *Беккариа Ч. О.* О преступлениях и наказаниях. — М., 1996.
4. *Боровик І. В.* та ін. Основи держави і права: Методичні рекомендації для абітурієнтів. — К., 1993.
5. *Бурчак Ф. Г.* Президент України. — К., 1997.
6. *Взаємодія* Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України в умовах конституційних змін // Автори-упорядники: В. Тимошук, О. Струц. — 2006. — 28 с.
7. *Висновок* Центру політико-правових реформ щодо проблеми контрасигнації актів Президента України (28 вересня 2006 р.)// www.pravo.org.ua.
8. *Грошевий Ю. М., Марочкін І. Є.* Органи судової влади в Україні. — К., 1997.
9. *Дрожжина С. В.* Основи правознавства: Наочний довідник. — К.; Х., 2006.
10. *Дрожжина С. В.* Основи правоведения. 50 конспектов уроков по программе Министерства образования и науки Украины: Учеб. пособие. — Донецк, 2001.
11. *Енгельс Ф.* Походження сім'ї, приватної власності і держави. — К., 1990.
12. *Ефективна* публічна адміністрація (довідник для міністрів) // Автори-упорядники: І. Коліушко, В. Тимошук. — Київ, 2006. — 32 с.
13. *Закон України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-IV* від 08.12.2004 р.
14. *Зуб І. В., Стичинський Б. С., Грицяк І. А.* Трудове право. — К., 1996.
15. *Історія держави і права України: Хрестоматія.* — К., 1996.
16. *Камто В. М.* Місцеве самоврядування в Україні. — К., 1997.
17. *Коментар до Конституції України.* — К., 1996.
18. *Конституція України* // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30, ст. 41 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2222-IV (2222-15) від 08.12.2004 р. // Відомості Верховної Ради. — 2005. — № 2. — ст. 44.
19. *Котюк В. О.* Основи держави і права: Навчальний посібник. — К., 1995.
20. *Кривенко Л. Т.* Верховна Рада України. — К., 1997.
21. *Маляр І. В.* Основи правознавства: Навч. посібник. — 2-е вид., доп. і перероб. — Харків, 2002.
22. *Мироненко О. М.* Історія Конституції України. — К., 1997.
23. *Михайленко О. Р.* Основи держави і права: Навчальний посібник. — К., 1995.
24. *Нартов В. В.* Изучаем Конституцию Украины: Пособие для школ, лицеев, гимназий. — Харьков, 1996.
25. *Популярна* юридична енциклопедія. — К., 2002.
26. *Рекформа* місцевого самоврядування: проблеми внесення змін у Конституцію // Вибори і демократія. — 2005. — № 3. — С. 17.
27. *Хрестоматія з правознавства: Навч. посібник* / Уклад. Л. О. Лоха, О. Д. Навролянський. — К., 2003.

Інтернет-ресурси з правової тематики

Адреса веб-сайту	Назва веб-ресурсу
1	2
www.president.gov.ua	Президент України
www.rada.gov.ua	Верховна Рада України
www.kmu.gov.ua	Кабінет Міністрів України
www.ccu.gov.ua	Конституційний Суд України
www.scourt.gov.ua	Верховний Суд України
www.arbitr.gov.ua	Вищий Господарський Суд України
www.ombudsman.kiev.ua	Уповноважений Верховної Ради України з прав людини
www.rainbow.gov.ua	Рада національної безпеки та оборони України
www.minjust.gov.ua	Міністерство юстиції України
www.vru.gov.ua	Вища рада юстиції України
www.gp.gov.ua	Генеральна прокуратура України
www.cvk.gov.ua	Центральна виборча комісія України
www.uba.kiev.ua	Асоціація правників України
www.pravosud.org.ua	Українське правосуддя
www.nplu.kiev.ua	Національна парламентська бібліотека України
www.uamedia.visti.net/golos	Газета «Голос України»
www.uamedia.visti.net/uk	Газета «Урядовий кур'єр»
www.pravo.biz.ua	Електронна бібліотека з правознавства
www.pravo.org.ua	Центр політико-правових реформ
www.chitalka.info	Електронні підручники он-лайн/ Право
www.uapravo.org	Правовий журнал
www.nau.kiev.ua	Нормативні акти України — законодавство для практиків
www.cmlaw.com.ua	Юридична компанія «Чечель, Маллаєв та Партнери»
www.pravoved.com.ua	Спеціалізований ресурс для правників
www.lawyer.org.ua	Корпорація «Юриспруденція он-лайн»
www.legality.kiev.ua	Інститут проблем законодавства
www.khpg.org	Харківська правозахисна група
www.vybor.8m.com	Судові проблеми (інформація про судову систему, як поводитися в суді, як написати скаргу до Європейського Суду з прав людини)
www.pension.kiev.ua	Пенсійне забезпечення в Україні
legalpro.hypermart.net/konstsud1.html	Правовий захист (Рішення Конституційного Суду України)

1	2
www.uapravo.org	UApravo (Сайт корисної правової інформації: є методичні матеріали, закони, юридичні консультації тощо)
www.whoiswho.com.ua	«Хто є хто в Україні?» (Сайт пропонує необхідну контактну інформацію про органи державної влади. Надається довідкова інформація з номерами телефонів, адресами, біографіями чиновників тощо)
www.helsinki.org.ua	Українська Гельсінська спілка з прав людини
www.u21.org.ua	Юрист ХХІ століття
www.accent.kiev.ua	Політична та економічна інформація про Україну

Навчальне видання

Бібліотека журналу «Історія та правознавство»
Випуск 6 (54)

БОНДАРЕНКО Яна Геннадіївна
КОВАЛЬ Ростислав Геннадійович
ЧАБАН Любов Григорівна

ОСНОВИ ПРАВОЗНАВСТВА
10 клас

Головний редактор *Н. І. Харківська*
Редактор *О. О. Івакін*
Відповідальний за видання *Ю. М. Афанасенко*
Технічний редактор *О. В. Лебедєва*
Коректор *О. М. Журенко*

Підписано до друку 02.06.2008. Формат 60×90/16.
Папір газет. Друк офсет. Гарнітура Ньютон.
Ум. друк. арк. 8,0. Замовлення № 8-06/10-04.

ТОВ «Видавнича група «Основа»
61001, м. Харків, вул. Плеханівська, 66
тел. (057) 731-96-33

e-mail: office@osnova.com.ua
Свідомство суб'єкта видавничої справи
КВ № 11396-269Р від 26.06.2006.

Віддруковано з готових плівок
ПП «Тріада+»
м. Харків, вул. Киргизька, 19.
Тел.: (057) 757-98-16, 757-98-15
Свідомство суб'єкта видавничої справи
ДК № 1870 від 16.07.2007 р.

Позакласні заходи

Сценарії позакласних заходів з історії
Код: ІПК116, 128 с.

Тиждень історії та правознавства в школі
Випуск 2 — Код: ІПК25, 112 с.
Випуск 3 — Код: ІПК67, 160 с.

Укр. мова,
формат 21x14 см,
м'яка обкладинка

Запропоновані посібники містять сценарії позакласних заходів, які присвячені видатним діячам української історії та культури. В посібниках Ви можете знайти методичні поради, сценарії свят, розробки заходів, матеріали для ігор та брейн-рингів.

Запропоновані матеріали стануть у пригоді вчителям історії, які зможуть використовувати їх як у позаурочній роботі, так і під час уроків.

Книги замовляйте за тел.: 8 (057) 731-96-33 або за адресою:
61001, м. Харків, вул. Плеханівська, 66, ВГ «Основа», «Книга — поштою ІПК».
Надішліть копію передплатної квитанції на будь-який журнал ВГ «Основа» та замовляйте книги зі знижкою 10%. Мінімальне замовлення — 2 книги.
Вартість поштової доставки — 4,95 грн.